

महत्वपूर्ण दस्तावेज ठरणान्या दोन ग्रंथांचे प्रकाशन

'भयशून्य चित्र जेथ...' या कवितासंग्रहाच्या
१५ दिवसांत दोन आवृत्ती प्रसिद्ध!

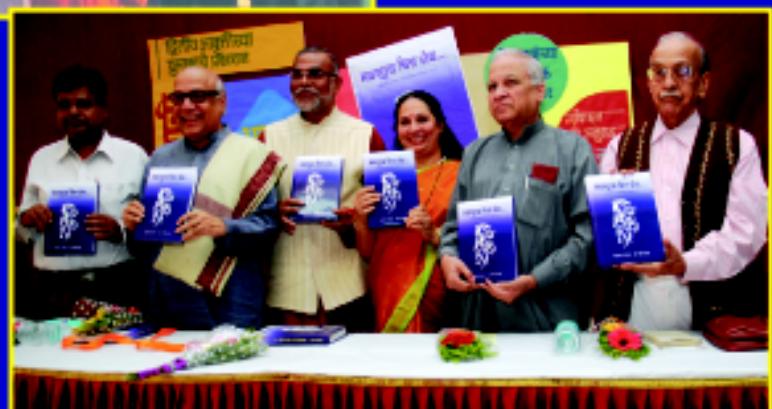
रुची

डिसेंबर २०१०

मूल्य १० रुपये

पुणे येथे इतालेल्या प्रकाशन समधी -
सुधीर दरोडे, आनंद जोग,
कली-नीतिकार गुलजार,
कवितासंग्रहाचे अनुवादक व संपादक
डॉ. नरेंद्र जाधव, यसुंधरा जाधव,
सुदेश हिंगलासपूरकर आणि
लतिका भानुशाली

मुंबईत द्वितीय आवृत्तीचे प्रकाशन.
अर्जुन डांगळे, मधु मंगेश कर्णिक, डॉ. नरेंद्र जाधव,
यसुंधरा जाधव, कुमार केतकर आणि यशवंत देव

'काढक-आदिकाढक' या पुस्तकाच्या हिंदी आवृत्ती प्रकाशन समधी. सुदेश हिंगलासपूरकर, डॉ. शरदिनी गोळे, डॉ. कनक रेळे,
डॉ. ब्रजवल्लभ मिश्रा, डॉ. गोवं. देगूलरकर, प्रदीप गुजर आणि लेखिका रोशन दाते

भयशूत्य चित्त जीथ...

रवींद्रनाथांच्या प्रातिनिधिक कविता १५१

अनुवाद व संपादन डॉ. नरेंद्र जाधव

भयशूत्य चित्त जीथ...

रवींद्रनाथांच्या प्रातिनिधिक कविता १५१

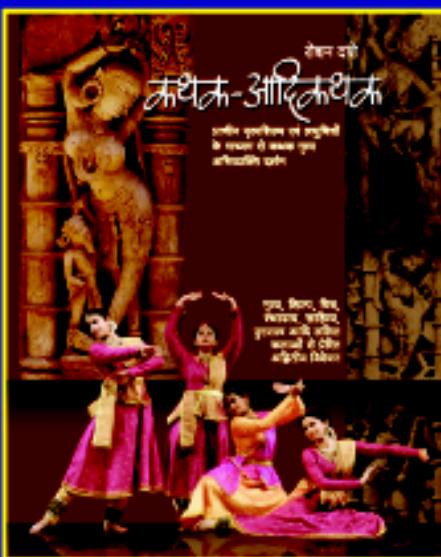
अनुवाद व संपादन

डॉ. नरेंद्र जाधव

मूल्य ५०० रुपये
सबलतीत ३०० रुपये

(आँडिओ सोडीसाह)

कथेक-आदिकथेक (हिंदी)

रोशन दाते
किंमत ६०० रुपये
सबलतीत ३६० रुपये

॥ संत तुकोबांची
रोजनिशी ॥
रवींद्र पाटील

किंमत ४०० रुपये
सबलतीत २४० रुपये

'हंडी' हे मार्शिक संपादक दिनकर गांगल यांनी 'ग्रंथाली' करता इंडिया प्रिंटिंग बर्स्ट, इंडिया प्रिंटिंग हाऊस, ४२, जी. डी. आंबेकर मार्ग, बडाळा, मुंबई ४०० ०३१ येथे छापून ग्रंथाली, द्वारा संडियन एज्युकेशन सोसायटीची महात्मा फुले कन्याशाळा, दादर (प), मुंबई ४०० २८८ येथे प्रकाशित केले.

स.न.

चौच्यांशीवे साहित्य संमेलन ठाणे येथे भरत आहे. त्या पार्श्वभूमीवर ‘ग्रंथाली’ने ‘ग्रंथसरिता’ या फिरत्या ग्रंथयात्रेचे आणि कार्यक्रमांचे आयोजन केले आहे. हेतु हा, की ठाणे जिल्ह्यातील आदिवासीपर्यंत साहित्य व संमेलन याबाबत जागृती व्हावी. त्यास चांगला प्रतिसाद लाभतोय. प्रदर्शनाला भेट देणाऱ्यांत तरुणवर्गाही आहे. मात्र काही ठिकाणी ‘इंग्रजी पुस्तकं नाहीत का?’ अशी विचारणा होते आहे, तेव्हा आम्हाला वाटत असलेली जागृती वाढत्या शहरीकरणाने वेगळ्या अर्थाते पोचवल्याचे ध्यानी येते. त्याचबरोबर मराठीऐवजी होणारी इंग्रजी पुस्तकांची मागणी विचार करायला लावते.

५ डिसेंबर रोजी डॉ. नरेंद्र जाधव यांच्या ‘भयशून्य चित्त जेथ’ या अनुवादित काव्यसंग्रहाचे दुसरे प्रकाशन मुंबईत झाले. यावेळी या पुस्तकाच्या व त्यांच्या ‘आमचा बाप आन् आम्ही’ याही पुस्तकाच्या इ-आवृत्तीचे आयपॅडवरील प्रकाशन झाले. त्यावेळी बोलताना या इ-आवृत्तीचे निर्माते मंदार जोगळेकर म्हणाले, ‘मराठी वाचक कमी झालेला नाही. त्याला अशा नवमाध्यमातून मराठी दिले तर तो वाढतोच आहे. आयपॅडवर पुस्तक वाचताना ते पुस्तकासारखे सहज हाताळता तर येतेच, पण तंत्रज्ञानाच्या प्रगतीमुळे ते ऐकताही येते. त्यातला नेमक्या भागाची अक्षरे लहान-मोठी करता येतात. आज महाग असलेला आयपॅड मोबाइलप्रमाणेच पसरेल तेव्हा स्वस्त होईल आणि नुसते मराठी वाचले जाईल असेच नव्हे तर अधिक लेखक तयार होतील.’

वरील दोन घटना आणि मराठी व मराठीच्या भवितव्याबाबत वाहिली जाणारी काळजी, त्याचा सामाजिक-राजकीय संदर्भ, शालेय पातळीपासून न्यायालयीन प्रक्रियेपर्यंत आणि संगणकीय प्रणाली यासाठी मराठीचा आग्रह धरणारी दीपक पवार यांची चळवळ, नव्याने स्थापन झालेले मराठीचे स्वतंत्र खाते यांचा विचार साहित्य संमेलन कसा करते ते कळेल.

या अंकात, संमेलनाच्या परिघाबाहेरचे, आजही शेतात पिकणारे जीवनविषय साहित्य श्रीकांत पेटकर यांनी मांडले आहे. एका पत्रकाराने डोळस मागोवा घेऊन केलेल्या लिखाणातून साकारलेल्या ‘पॉझिटिव माणस’ या पुस्तकाचा परिचय कुमार नवाथे यांनी करून दिलेला आहे. एकूणच, साहित्याचा हा जनसंवाद आहे.

स्वातंत्र्यानंतर जन्म झालेल्या पहिल्या संमेलनाध्यक्षांना आधुनिक आणि बदलत्या काळाची असलेली जाण पाहता संमेलनात काही उत्तम निर्णय होतील अशी अपेक्षा करायला हरकत नाही. त्यासाठी उत्तम कांबळे यांना शुभेच्छा.

– संपादक

ग्रंथाली वाचक चळवळीचे मासिक

रुची

डिसेंबर २०१०

वर्ष ३० वे, अंक बारावा, मूल्य १० रु.

संपादक : दिनकर गांगल

या अंकाचे संपादन : अरुण जोशी

मुख्यपृष्ठ : ग्रंथाली संगणक विभाग

रुची – वार्षिक वर्गणी : १०० रुपये

डिमांड ड्राफ्ट, म.ओ. ‘ग्रंथाली’ नावे

पत्रव्यवहार/वर्गणी पाठवण्याचा पत्ता
ग्रंथाली, महापालिका शाळेची झारत, पहिला
मजला, टोपीवाला लेन, डॉ. भडकमकर रोड
पोलिस ठाण्यासमोर, ग्रॅंटरोड, मुंबई ४०० ००७
■ २३८९ २४ ४५ • फॅक्स : २३८७ ५४ ८९

ग्रंथाली, इंडियन एज्युकेशन सोसायटीची
म. फुले कन्याशाळा, बाबरेकर मार्ग, दादर(प),
मुंबई ४०० ०२८ ■ २४४७ ४८ ४३

Email - granthali01@gmail.com

अंकात प्रसिद्ध झालेली मते ज्या त्या व्यक्तीची.
‘ग्रंथाली’ चळवळीचे ‘रुची’ हे व्यासपीठासमान
मासिक आहे. त्यात सर्वे छटांच्या विचारांना
स्थान आहे. मात्र त्याच्याशी ‘ग्रंथाली’ विश्वस्त
संस्था व तिचे विश्वस्त सहमत आहेत असे नव्हे.

“मला लहानपणापासून रहस्यमय पुस्तक वाचण्याचा छंद होता. परंतु चार आण्यांत मी ग्रंथालयातून खूप पुस्तके वाचतो म्हणून ग्रंथालयाच्या माणसाने माझे वय पाहता माझी फिरकी घेण्यासाठी टागोरांचे जाड पुस्तक माझ्या हातात ठेवले आणि ते पुस्तकच माझ्या आयुष्यातील टर्निंग पाईट ठरला,” अशी आठवण ज्येष्ठ कवी, गीतकार गुलजार यांनी सांगितली.

निमित्त होते पुणे विद्यापीठाचे माझी कुलगुरु आणि नियोजन आयोगाचे सदस्य डॉ. नरेंद्र जाधव यांनी अनुवादित आणि संपादित केलेल्या रवींद्रनाथ टागोरांच्या प्रातिनिधिक निवडक १५१ कवितांच्या मराठी अनुवादाच्या ‘भयशून्य चित्त जेथ....’ या कवितासंग्रहाच्या प्रकाशन समारंभाचे.

पुणे विद्यापीठ परिसरातील आयुकाच्या सभागृहात कवी गुलजार यांच्या हस्ते या पुस्तकाचे प्रकाशन २० नोव्हेंबर रोजी झाले. यावेळी व्यासपीठावर डॉ. नरेंद्र जाधव, दरोडे-जोग प्रॉफर्टीचे आनंद जोग, सुधीर दरोडे, वसुंधरा जाधव, ग्रंथाली प्रकाशनाच्या लिंगिका भानुशाली आणि सुदेश हिंगलासपूरकर आदी उपस्थित होते.

यावेळी पुढे बोलताना गुलजार म्हणाले, “टागोरांचे ते पुस्तक वाचल्यानंतर माझी पुस्तकांची अभिरुचीच बदलून गेली. मी टागोरांच्या पुस्तकांनी वेडावून गेलो. मला बंगाली भाषा येत नव्हती. टागोरांनी ज्या भाषेत साहित्यनिर्मिती केली आहे त्या साहित्यकृतीचा त्याच भाषेत आस्वाद घ्यावा म्हणून मी बंगाली भाषा शिकून घेतली. टागोर हे प्रत्येक बंगाली परिवाराचा एक अविभाज्य घटक आहेत. परंतु त्यांनी टागोरांना कित्येक वर्षे बंगालपुरते यांनी मर्यादित ठेवले. टागोरांना किंवा त्यांच्या साहित्य कृतीला एका प्रांतापुरते बांधून ठेवणे शक्यच नाही. टागोरांचे साहित्य हे समाजातील केवळ एखाद्या समूहाचेच प्रतिनिधित्व करते

‘भयशून्य चित्त जेथ....’चे पुण्यात प्रकाशन

टागोरांचे पुस्तक ठरले आयुष्यातील टर्निंग पॉईंट!

ज्येष्ठ कवी – गीतकार गुलजार

कवि–गीतकार गुलजार

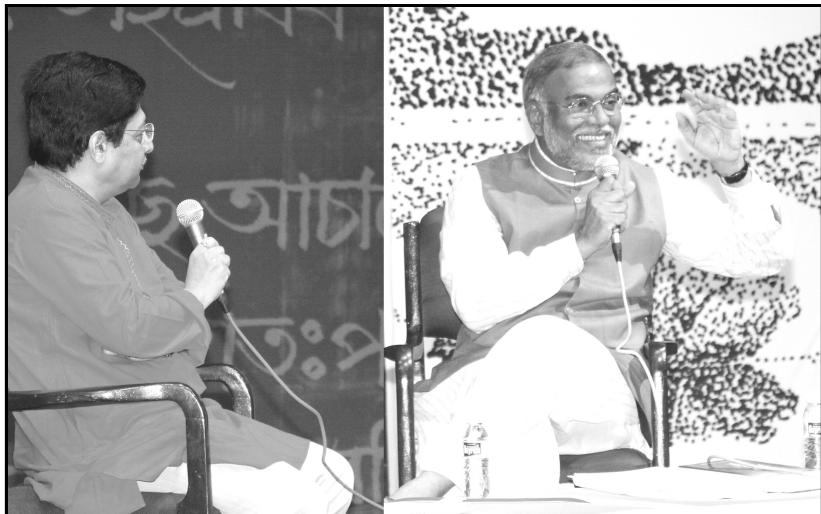
असे नाही. वयाच्या कोणत्याही टप्प्यावर असणाऱ्या व्यक्तीला टागोरांचे साहित्य मार्गदर्शन करते. ब्रिटिश शिक्षणव्यवस्थेने भारतीयांचे मानसिक खच्चीकरण करण्यास सुरुवात केली होती. म्हणून टागोरांनी शांतिनिकेतनसारखी शिक्षणव्यवस्था उभी केली. त्यांचे हे कार्यही त्यांच्या साहित्याएवढेच महान आहे.”

“टागोरांच्या कवितांचा लहानपणा-पासूनच सर्वांना आस्वाद घेता यावा म्हणून डॉ. जाधव यांनी अनुवादित केलेल्या मराठी कवितांचा अभ्यासक्रमात समावेश करावा, जेणेकरून नवीन पिढीला टागोर समजणे कठीण जाणार नाही,” अशी सुचनाही गुलजार यांनी यावेळी केली.

याप्रसंगी प्रसिद्ध निवेदक समीरण वाळवेकर यांनी डॉ. जाधव यांची मुलाखत घेतली. वाळवेकर यांनी विचारलेल्या विविध प्रश्नांना जाधव यांनी मनमोकळी उत्तरे दिली. यावेळी बोलताना डॉ. जाधव म्हणाले, रवींद्रनाथ टागोरांचे साहित्य विपुल आहे परंतु ते मराठीत उपलब्ध नाही म्हणून टागोरांच्या कविता मी आपल्या मराठमोळ्या भाषेत आणण्याचा प्रामाणिक प्रयत्न केला आहे.

टागोरांच्या कवितांच्या भाषांतराच्या अनुभवाविषयी बोलताना डॉ. जाधव म्हणाले की, “टागोरांच्या कवितांचे भाषांतर करणे सोपे नव्हते. भाषांतरित साहित्य एकाच वेळी ‘ब्युटिफुल’ आणि ‘फेथफुल’ नसते. परंतु या कलाकृतीच्या बाबतीत तो संगम

साधता आला आहे, याचा मला विशेष आनंद आहे. अनुवाद ही देखील एक कला आहे. याआधी देखील टागोरांच्या कवितांचे अकरा वेळा अनुवाद झाले आहेत परंतु पु.ल. देशपांडे यांचे आजोबा ऋग्वेद यांनी १९२८ साली केलेल्या अनुवादाशिवाय एकाही अनुवादकाला टागोरांच्या कवितांच्या खोलीचा अंदाज आलेला नाही. त्या सर्व केवळ अनुवादित आहेत, त्यात टागोरांच्या कवितांचा गंध आलेलाच नाही. १९१२ साली टागोरांना नोवेल पुरस्कार मिळाला. रवींद्रनाथ टागोरांनी लिहिलेल्या विविध कवितांमधून जे विविध मूड सापडतात त्यातील काही मूड निवडून त्या कवितांचा मी अनुवाद केला आहे. टागोरांची एकूण अडीच हजार गाणी आणि अडीच हजार कविता आहेत. त्यातील सहाशे या इंग्रजीत

डॉ. नरेंद्र जाधवांची मुलाखत
घेताना समीरण वाळवेकर

या पुस्तकाचे मुख्यपृष्ठ डॉ. नरेंद्र जाधव यांचे पुत्र तन्मय जाधव यांनी रेखाटलेले आहे. मुख्यपृष्ठाबाबत सांगताना जाधव म्हणाले, की मुलाने काढले म्हणून कौतुक नाही, तर त्या चित्रामागची भावना आणि लपलेला अर्थ मला खूप भावला. कारण ज्या शब्दांनी, अक्षरांनी मिळून टागोरांचे चित्र रेखाटले आहे त्यात एक म्युझिकल नोटदेखील आहे. याचाच अर्थ, टागोरांच्या मुखातून येणारा प्रत्येक शब्द जणू हे संगीत, कविताच आहे असा होतो. त्यामुळे च पुस्तकाचे मुख्यपृष्ठ वैशिष्ट्यपूर्ण असेच आहे.

आहेत की ज्या टागोरांनी स्वतः अनुवादित केल्या आहेत.

टागोरांनी इंग्रजीत अनुवाद केलेल्या कवितांविषयी अधिक विस्तृतपणे बोलताना डॉ. जाधव म्हणाले, शांतिनिकेतनमध्ये मिळणारे शिक्षण हे चांगले नाही असा अपप्रचार ब्रिटिशांनी त्यावेळी केला होता. त्यामुळे टागोरांची शाळा डबघाईला येऊ लागली, निधीचा प्रश्न निर्माण होऊ लागला. शाळेला अर्थ सहाय्य मिळवण्याच्या दृष्टीने टागोर इंग्लंडला गेले. इंग्लंडला जात असताना त्यांनी आपल्या कवितांचा इंग्रजीत अनुवाद केला. परंतु त्या अनुवादित कवितांचा गढ़ा टागोरांकडून इंग्लंडमध्ये एका रेल्वे स्टेशनवर हरवला. सुदैवाने तो एका सद्गृहस्थान्या हाती लागला. त्या कवितांचे साहित्यिक मूल्य ओळखल्यानेच तो योग्य ठिकाणी पोहोचविला आणि या 'लॉस्ट अॅण्ड फाऊण्ड' साहित्यालाच मग नोंबेल पारितोषिक मिळाले!

'मृत्यु' या विषयावरील टागोरांच्या कवितांबाबत अधिक विस्ताराने सांगताना डॉ. जाधव म्हणाले, की टागोरांना मृत्यू हा कधी अंत वाटलाच नाही. मृत्यू म्हणजे त्यांना नवसृजनाची नांदीच वाटली. गुरुदेवांना 'जीवन हा उत्सव' तर 'मृत्यू हा महोत्सव' वाटला आहे, असेही जाधव यांनी सांगितले.

या पुस्तकातील बिंदूचित्रे श्री. आनंद जोग यांनी रेखाटलेली आहेत. आपल्या

प्रास्ताविकात आनंद जोग म्हणाले, पुस्तकातील चित्र रेखाटण्याचा मान मला मिळाला त्याबद्दल मी कृतज्ञता व्यक्त करतो. मी हे अनुवादित पुस्तक वाचायला सुरुवात केली आणि एका बैठकीतच वाचून काढले. या पुस्तकाची जादू, गारुड मनावर राज्य करून गेले.

ग्रंथाली प्रकाशनाच्या लितिका भानुशाली यांनी हे पुस्तक प्रकाशन करण्यामागची भूमिका स्पष्ट केली. तसेच ग्रंथाली या वाचक चलवळीबाबत माहिती दिली. त्या म्हणाऱ्या, आजपर्यंत वेगळ्या विषयांवरील विविध पुस्तके प्रकाशित करून समाजाच्या तळागाळापर्यंत वाचनसंस्कृती नेऊन ग्रंथाली प्रकाशनाने प्रकाशनविश्वात आपली वेगळी वाट निर्माण केली आहे. डॉ. जाधव यांचे हे अनुवादित पुस्तक म्हणजे या वाटेवरील मैलाचा दगड ठरेल, असा विश्वासही भानुशाली यांनी यावेळी व्यक्त केला. कार्यक्रमाचे सूत्रसंचालन समीरण वाळवेकर यांनी केले तर आभार सुरेश पिंगळे यांनी मानले.

नितीन जळुकर,
विदिशा मीडिया नेटवर्क
३०४, धनश्री, स्वरनगरी सोसायटी,
संतोष हॉलजवळ, सिंहगड रोड,
पुणे - ४११ ०५१
n.jalukar@gmail.com
vidish1_mn@yahoo.com

बहिणाबाई – खेडोपाडी

श्रीकांत पेटकर

लहानपण!

प्रत्येकाला स्वतःचं लहानपण रम्य वाटत. या लहानपणातील कितीतरी गोर्धीचा आज अभाव असतो. ते गाव, ते मैदान, ती नदी, ती मित्रमंडळी, ती शाळा हे सर्व जसंच्या तसं आता आपण अनुभवू शकत नाही. पण बालपणात आपल्या कानात जे सूर गुंजायचे लग्नसोहळ्यात, सणसमारंभात, कोजागिरी पौर्णिमाच्या रात्रीला, त्या गीताचे, लोकगीताचे स्वर आजही कानावर पडले तर मागचे सर्व चित्रपटाप्रमाणे ढोळ्यासमोर दिसू लागतात. आपण वयाने वाढू, वृद्ध होऊ पण ही गीतं चिरतरुणं असतात. अमृतमय असतात. जगण्याला आनंद मिळवून देत असतात.

आमच्या घरी शेती होती. आई शेतात कामं करताना, भाताची रोवणी करताना गाणं, ओव्या म्हणायची. जात्यावर दलण दलताना गाणी म्हणायची. बाळाला नाव ठेवताना पाळणा म्हणायची. आजही नातवंडांना झोपवायला गाणं म्हणते अन् बाकीचे सारे गाणं ऐकत बसतात.

बाबा शिक्षक होते. ते शाळेतील शालेय अभ्यासक्रमातील गाणी म्हणायचे. बंगईवर झुलताझुलता बंगईच्या तालावर गाणं कसं सुरेल वाटायचं. खरं म्हणजे संगीत जीवनाला सर्व बाजूंनी व्यापून टाकत असतं. भा.रा. तांबे, इंदिरा संत, शांताबाई शेळके, बालकवी अशा कवीची गीतं बाबा म्हणायचे. संत तुकडोजी महाराजांची भजनं म्हणायचे. आजही ती गीतं मला पाठ आहेत.

आज रि-मिक्स गीतं होतात किंवा

अन्य प्रकारची गीतं होतात. पण चांगली, दर्जेदार गाणी वर्षानुवर्षे टिकून राहतात हेच खरं.

आपण क्षणाक्षणाला या गाण्यासोबत जगत असतो. बेधुंद होऊन मोठच्यांन (बाथरममध्ये) म्हणतो तर कधी गुणगुणत असतो. या सुखाला पैसा नको असतो. पण यातून मिळणारा आनंद फार अमूल्य असतो. असं संगीतमय, सांस्कृतिक, ऐश्वर्यपूर्ण आयुष्य मुलाच्या बालपणात यायला हवंच. पालकांनी याकडे जरूर लक्ष द्यायला पाहिजे.

माझ्या शाळेत विसूभाऊ बापट यांचा कार्यक्रम झाला होता. वर्ष असेल १९८३-८४. इयत्ता १ ले १० च्या अभ्यासक्रमातील सर्व कविता त्यांनी तोंडपाठ म्हणून दाखवल्या. सुरातालात, पेटीच्या, तबल्याच्या सोबत पुस्तकातील गीतं अशी ऐकताना काय मज्जा आली होती! खरंच आताही हे व्हायला हवं. कुणीतरी करायला हवं. ‘चना रे रामो’ हे ‘नाच रे मोरा’च्या गाण्याचे उलटे गाणं अजूनही पाठ आहे मला. ते गाणं म्हटलं की आठवतात... सारे प्रसंग... विसूभाऊ बापटांचा कार्यक्रम... पटांगणावर रांगेत खाली बसलेली मुलं... जणू फोटोंचा अल्बम बघावा तसे.

गाणं काय करीत नाही? शेतातील कष्ट हलकं करतं. दलणकांडणातील कंटाळवाणा वेळ सुरम्य करतं. लग्नात घरापासून, आईबाबा, भावाबहिणीपासून होणारी नवव्या मुलीची ताटातू थोडी हलकी करतं. सासुरवाशीण सुनेचं गान्हाणं तिच्या प्रिय

मैत्रिणीला वा आईपर्यंत पोचवतं.

रडणाऱ्या बाळाला शांत झोपवण्यासाठी आई अंगाईगीत गातेच नाई!

मला वाटतं, पाळण्यात असल्या-पासूनच आपली गाण्याची दोस्ती होत असावी. अन् ही सोबत शेवटपर्यंत आपल्याला साथ देते. हसवते, रडवते... प्रेम करायला शिकवते.

या गाण्यांना तेवढाच चांगल्या आवाजाचा धनी मिळाला तर दुधात साखरच. लता, आशा, सुधीर फडके, रफी, किशोर, हेमंतकुमार, मुकेश ही मंडळी वृद्ध होऊच शकत नाही. त्यांचा आवाज साऱ्यां समाजाता तरुण ठेवत असतो.

प्रत्येकाला तसं काही ना काही दुःख, अडचणी, अनेक प्रश्न हे असतातच. त्या संकटात थोडीफार हलवी झुळूक ही गीतं, गाणे, लोकगीत करत असतात. म्हटलं तर फार मोठी कार्य करीत असतात.

आजकाल घरोघरी टी.व्ही. व टी.व्ही. वर शेकडो चॅनल्स आहेत. पण वीस-तीस वर्षांपूर्वी हे नसताना किंवा आजही काही खेड्यात मग संगीताची भूक कोण भागवत होतं किंवा असेल?

ज्यांच्या कानावर रेडिओवरचे गाणे आले असेल वा गणेशाचतुर्थीला भिंतीवर एखादा चित्रपट बघितला असेल तर तेथील गाणं लोक गुणगुणत असतात. रात्रीला भजनमंडळी संताची गाणी अजरामर करीत असतातच.

तसाच एक वर्ग असतो. जो स्वतः गाणे रचून, तालात गावून इतरांचं मनोरंजन

करतो... तो म्हणजे खेड्यातील कष्टकरी
महितांचा वर्ग.

अशातूनच बहिणाबाई चौधरीसारखी
एखादी कवयित्री पुढे येते. खेड्यापाड्यात
अशा हजारो कष्टकरी स्त्रिया आहेत ज्या शेतात
कामं करताना गाणी म्हणतात, माणील पिढीचं
गाणं म्हणता म्हणता कधी त्याचं स्वतःचंही
गाणं तयार होते त्यांनाही कळत नसतं.

हे सर्व संग्रहित केलं तर!

माझी आई-कौसल्याबाई पेटकर
शेतावर काम करताना, जात्यावर दळव
दळताना, पाळण्यात बाळाला निजताना,
लग्नसमारंभात जी गाणं म्हणायची, ती सर्व
गाणे मी पुन्हा तिला म्हणायला लावली.
३ वर्ग शिकलेली माझी आई, गीतातून जी
तत्त्वज्ञान सांगते, अनुभव सांगते, की वाटतं
आपण किती लहान आहोत अजून
अनुभवांनी.

तीस-चाळीस वर्षांपूर्वी खेड्यातील
घरोघरी स्त्रिया जात्यावर दळण दळीत.
नव्यानं घरात आलेल्या सूनबाईचे तर हाल
विचारायला नको. गत्रात्र वा पहाटे उदून
ती विचारी जात्यावर दळण दळत बसायची.
कांडण वगैरे कामं करायची. जात्याच्या
लयबद्ध फिरण्याच्या आवाजात, त्याच्या
तालावर मग गाणी सुचायची. ही गाणी वा
ओव्या सासूरवाशीण सुनेच्या मनातील धग
वा भावना असायच्या.

अशा काही आठवत असलेल्या
ओव्या मी संकलित केल्या.

सासूरवासीयनले,
आहे रात कठीण कठीण
पहाटेच्या अमलामध्ये,
हा कोंबडा बाग देतो हा का बेर्इमान...

सासूरवाशीण सुनेला दिवसभर तर कष्ट
असतातच पण रात्रीला जरा डोळा लागतो
न लागतो, पहाटेच्या कोंबड्याच्या
आरवण्यानं जाग येते. अशा वेळी कोंबडा
तिला 'बेर्इमान' वाटतो.

सासूरवासीयनले आहे रात वैरी
पहाटेच्या अमलामध्ये,
हा कोंबडा बाग देतो आहे तो वैरी...

दिवसभराचं कष्टाचं काम आठवून
देणारा कोंबडा तिला तिचा वैरी वाटू
लागतो.

सासूरवाशीणले, गोष्ट सांगावी तिरंदार
आकाशी फिरे घार, तिला कशाचा आधार

सासरला सुनेला एकं एकं वाटत
असतं. सारं काही परकं वाट असताना,
उंच आकाशी विहार करणाऱ्या घारीकडे
बघून आधार वाटू लागतो. एवढ्या उंच
आकाशात घार कशाचाही आधार नसताना
उडत असते. मग माझं दुःख तर काहीच नाही;
अशी आपली समजूत ती काढते.

सासरला असे सासूरवासात दिवस
काढत असताना माहेरून भाऊ न्यायला येतो
किंवा तसा निरोप येतो. मग तिचं स्वप्नात
रंगां सुरू होतं.

माहेरी जाईन

मी का बशीन बाजेवरी ।

बाबाजी नाही घरी

मन माझं दिलघरी ॥

माहेरा जाईन, आरामशीर खाटल्यावर
बशीन किंवा चौंरंगपाटावर बसून
आईबाबांशी छान गप्पा मारीन ज्या इथं
सासरी कधीच करता येत नाहीत. मग ती
म्हणते.

माहेरी जाईन, बसाले चौरंगपाट ।

गोष्टी सांगाले.... आईबाप ॥

माहेरला गेल्यावर आवडत्या
बहिणीसाठी भाऊ पाहुणचाराचे बेत
आखतो. पण प्रत्येकवेळी भावजय काही ना
काही कारणं सांगत पाहुणचारात खोडा
आणते. असे उत्तरते की सान्या घराचा
कारभार ती स्वतः बघते म्हणून.

भाऊ काय बोलला,

ये नं बहिणा बस ताटी ।

नार भावजय बोलली,

सारा कारभार माझ्या हाती ।

भाऊ काय बोलला,

ये नं बहिणा पान खाऊ ।

नार भावजय बोलली,

काय, चुना कुठे पाहू? ॥

बहिणीची सासरला जायची वेळ येते.

भाऊ बाजारच्या गावाला जायला निघतो.
लुगडं चोळी घ्यावं म्हणून, तर...

भाऊ काय जाते हाटा,

नार भावजय मारे हाका ।

आपल्या बहिणाइले,

भारी मोलाचं घेवू नका ॥

बहिणीसाठी फार किंमतीचं लुगडं
घेऊ नका सांगणारी बहिनी तेब्हाच्या काळात
होती तशी आजही आहेच.

बायकोला सांभाळत भाऊ साडी,
लुगडं घेतो, त्या साडीला पदर वा काठ
काहीही नसतं. अशा वेळी बहीण भावावर
रुसते. तिला साडी नेसायची काहीही गोडी
नसल्याचं सांगते. बघू या!

भावानं घेतली साडी,

साडीले नाही दशा ।

भावानं बहिणी

समजावल्या कशा ॥

भावानं घेतली साडी,

साडीले नाही दुणं ।

भाऊ समजावते मन,

बहिणा आणिक घेर्इन॥

भावानं घेतली साडी,

नार भावजय डोळा

मोडी बंधु माझ्या बोराव्या,

मला नेसाची, कोणती गोडी ।

भावाच्या घरी भावजयीक दून
वारंवार अपमान होतानासुद्धा घराबाहेर,
शेजाच्यापाजाच्यासमोर मात्र तीच बहीण
भावजयीची बाजू घेत, आपली जबाबदारी,
भावा-बहिनीचं प्रेम ती विसरत नाही.

भावजय धुते पाय,

पायावर पडलं शेण ।

हासू नका बाया तुम्ही,

माझी भावजय लहान ॥

भावजय धुते पाय,

पायावर पडला भार ।

हासू नका बाया तुम्ही,

माझी भावजय गरोदर ॥

बहिनीला दिवस गेलेत, म्हणून ती
नणंदेचे पाय धुताना पडल्यासारखी झाली
असं बहीण शेजारणीनी सांगते.

बहिणाईला सारं केल्या,
 भाऊ झाडाच्या आड झाला
 शेला पदरी लावला
 बहिणाईला सारं केल्या,
 भाऊ बसला वाटेवरी,
 आल्यागेल्यांची खबर घेते,
 गेल्या बहिणाई कोठंवरी
 बहिणीला निरोप दिल्यानंतर भाऊ
 आपली आसवं थांबू शकत नाही. झाडाच्या
 मागे होऊन हळूच शेल्याचा पदर डोळ्यांना
 लावतो. आसवं पुसतो. तिथेच वाटेवर खूप
 वेळ बसून असतो. येणाऱ्या-जाणाऱ्यांना
 सारखा बहिणीबद्दलची खबर, ती कोठपर्यंत
 पोचली वगैरे विचारत असतो. एखादा
 'माहेरची साडी' वगैरेसारखा चित्रपट पाहत
 असल्याचा भास, चित्र डोळ्यांपुढं येतं.
 पंधरा-वीस ओळीचं गीत. नुसतं
 वाचलं तरी ही स्थिती. मग आई जेव्हा सुरात
 हे गीत म्हणते तेव्हा तिच्या डोळ्यांत पाणी
 असतंच. सोबत ऐकणाऱ्या शेजारणी
 पाजारणीही लुगड्याच्या पदरांनी डोळे पुसत
 असतात.
 सासुरवासात असणारी मुलगी, सून
 माहेरा जाते, पण सासुरकडच्या मंडळीची
 स्तुती करताना ती थकत नाही.
 सासरा महादेव सासू माझी रतन ।
 माहेरा जाते बाई,
 करा चुड्याची जतन ॥
 माहेरी जातानासुद्धा आपल्या
 नवन्याची काळजी, त्याची जबाबदारी व
 पर्यायांन नवन्याविषयीचं प्रेम व्यक्त करते.
 सासरा महादेव सासू माझी कंबळजा ।
 कचेरी न्याय देतो, हाताचा चुडा माझा ॥
 तिचा नवरा कचेरीत वकील
 असल्याचं ती सांगते.
 वडील भासरा-कृष्ण देवाची मुरत ।
 वडील माझी जाऊ-आहे गंगाची तीरथ ॥
 नवन्याचा मोठा भाऊ-भासरा हा तर
 कृष्ण देवाची मूर्ती आहे व जाऊबाई
 गंगानदीच्या तीर्थप्रमाणे असल्याचं ती
 सांगते. सासरकडील मंडळीबद्दल सांगताना
 तिला फार अभिमान वाटत असतो.

पहिल्यानं गरवार – आवड गेली कवटायी
 धाकट्या माझ्या देरानं – शोधली बागजाई
 पहिल्यांदा गरोदर असताना सर्वच तिचे
 लाड पुरवतात. आंबट कवठ खाण्याची इच्छा
 व्यक्त करताच लहान दीर सर्व बाग शोधून
 काढतो अन् कवठ आणतो.
 पहिल्यानं गरवार-आवड गेली सीताफळा
 धाकट्या माझ्या दीरा-रातून पैदा करा ॥
 धाकटा दीर आपल्यासाठी
 सीताफळाची मागणी पूर्ण करण्यासाठी
 रात्रीच्या रात्री गावोगाव हिंदून सीताफळ
 आणतोय आणतो.
 काय सांगू शेजीबाई
 माझ्या या घराची करणी
 माझ्या धाकट्या दीरानं
 मोरं पाडला धरणी ।
 काय सांगू शेजीबाई,
 माझ्या घरच्या हरीकथा
 माझ्या धाकट्या दीरानं –
 मोर पाडला पाणी पिता ॥
 धाकटा दीर किती शूर... पाणी
 पिण्याच्या मोराची शिकार करणारा दीर.
 काय सांगू शेजीबाई माझ्या घराची रीत
 माझ्या चुड्याचरी-कृष्ण देवाची मुरत ।
 शेजारणीना आपल्या घरातील
 रीतिरिवाज सांगताना नवन्याला ती देव
 मानते.
 नवन्याला परमेश्वर मानणाऱ्या काळात
 आईनं केलेल्या ओव्या योग्यता आहेत. नवरा
 जरी दुबळा असला तरी त्याचा मान ठेवावा
 असं सांगताना ती म्हणते,
 दुबळा भरतार, जगानं केला वार
 मी का बाई मानतो, मानते सावकार
 दुबळा भरतार, जगानं केला पिसा
 मी का मानतो, मानते देव जसा ।
 साऱ्या जगानं नवन्याला दुबळा
 म्हटलं, वेडापिसा म्हटलं तरी पत्नी पतीला
 देवच मानते.
 दुबळा भरताराले,
 नाही म्हणावं मेला गेला...
 पती आपला देव झाला
 नाही म्हणावं आरेतुरे

मग तू देशील... पापझाडे
 नवन्याला मेला, अरे तुरे असे शब्द
 वापरू नयेत नाहीतर त्याबद्दल, त्या
 पापाबद्दल शिक्षा भरून द्यावीच लागते.
 गरीब असलेली सून दुसन्याच्या घरी
 दलण दलायला जाते... तेव्हा
 तु का शेजारणी बाई,
 तू दव्हू दे गं बाई
 मी आहे गरीबाची राही,
 आली नाचारीच्या पायी
 लाचारीमुळे मी तुमच्याकडे दलण
 दलायला आली आहे तेव्हा मला मदत करा
 असं सांगताना, नेहमी नेहमी दुसन्यांकडे
 दलणकांडणाचे काम करून त्रासलेली
 बाई... मग तिला होणारा त्रास...
 दलणकांडणाचा आला गोरीले तरास
 वरोड्याच्या कचेरीत करा नारीले हरास
 दलणकांडणाचा आली गोरीले कंटाळा
 हाती टाळ, विणा घेवून जाते संताच्या
 वेटाळा
 कामाला कंटाळलेल्या बाईचा
 लिलाव लावा किंवा तिला संतमंडळीच्या
 गटात जाऊ द्या असा निर्णय दिला जातो.
 बायांचा छळ, त्रास हा यातून दिसून येतो.
 शेतातील गाणी
 दिवस बुडाला, चिमणी करती चाऊमाऊ
 सुटी देणार दोघं भाऊ... सारंगसई
 मानेचा बळीराजा.... बोलला नाही
 बाई दिवस बुडाला... चिमणी करती लगबग
 सुटी देणार दोघंतिघं
 वावरातील काम करता करता दिवस
 बुडाला. पक्षी घरट्यात परतण्याची घाई करत
 आहेत. आता आपल्याला सुटी मिळणार असं
 कामकी बायांना वाटत असतं.
 दिवस बुडाला बरडाच्या टोकेवर
 राघो झळीच्या टोपीवर
 दिवस बुडाला... बुड्हाच्या अंधीमंधी
 मालधनी आहे फंदी
 रोवा म्हणते एक बांधी
 बाई दिवस बुडाला
 (पान १४ वर)

| परीक्षण |

चंद्रशेखर सानेकरांचा चौथा
गळलसंग्रह ‘माझ्या काळाचा अनुवाद’
नुकताच हातात आला. त्यानिमित्तानं
एकंदरच मी आणि मला उलगडलेली गळल
या संदर्भात लिहावसं वाटलं. खारं तर, खूप
वर्षापूर्वी कवितेच्या क्षेत्रात जेब्हा लुडबूढ
करायचो तेब्हा गळलच्या रूपाशी थोडी थोडी
ओळख झाली. मग शेखरच्या संपर्कात
गळलकडे जरा अधिकच डोळसपणे
बघायला लागलो. आपल्या रोजच्या
जगण्याशी नाळ जोडणारी कविता म्हणजेच
गळल असंही वाटायला लागलं. यात शेखरची
गळल रोजच्या जगण्याला कधी आधार
वाटायला लागली ते कळलंच नाही.

वाचनाच्या प्रवासात अस्सलपेक्षा
नक्कलच अधिक भेटत राहिली. अनेक
गळलकार त्यांच्या गळलांमधून /कवितेमधून
भेट राहिले, पण खूप जण रदिफ/काफिया
या तंत्राच्या पलिकडे जायलाच तयार नव्हते.
एकदा अरुण टिके करांशी त्यांच्या
एशियाटिकच्या ऑफिसात संवाद साधण्याचा
योग आला तेब्हा ते म्हणाले, ‘मराठी
कवितेतून नवीन काहीच घडत नाही आहे.
जर काही नवीन घडेल तर ती शक्यता
आजच्या काळात केवळ गळलमध्येच आहे.’

लग्नाअगोदरच्या फुलपंखी
दिवसांत....

तुला कळावे मला कळावे
दोघांच्या जे मनांत आहे,
तरी कधी पाळता न यावा
ओठांचा जो प्रधात आहे ॥
उगाच का मी वण वण केली,
उगाच का मी उनाड झालो,
कुणीतरी बोलले मला की,
तुझ्यामधे पारिजात आहे ॥
या ओळींनी मी चमकलो होतो, अगदी
सुरुवातीला सखीशी संवाद साधताना
शेखरच्या अशा गळलांनी अचानक धीर
दिला.

सानेकरांची गळल ‘काळाचा अनुवाद’

गणेश मनोहर कुलकर्णी

मीच होतो आंधळा की
जन्म अंधारात होता
पेटलो नव्हतो तरीही
धूर का रक्तात होता ॥
नेमके ती त्याच वेळी
धीर माग्यास आली
अन् नको तो प्रश्न माझ्या
त्याक्षणी ओठात होता ॥

हेच आपल्यालाही सखीस भेटाना बन्याचदा
वाटतंय हे लक्षात यायला वेळ नाही लागला.
अगदी मधुचंद्राला दूर तिथे नैनितालला
एकांताच्या क्षणी संवादाची अडचण वाटली
तेब्हा,
ही दुरावा ठेवण्याची वेळ नाही
चंद्र केव्हाचा उभा खिडकीत आहे ॥

हा शेर मदतीला आला अन् सारे अनोळखी
बंद चटकन गळून गेले. आज इतक्या वर्षानंतर
जर कधी आमच्यात भांडण झाले तर
लगेच...
आज आपले काय बिनसले
प्रेमाचीही झिंग चढेना,
एकेकाळी म्हणे आपले
भांडण सुद्धा रंगत होते ॥

हा शेर म्हणायचा अवकाश, सारे रुसवेफुगवे
दूर होऊन आमच्यातला बंध अधिक बळकट
होण्याच्या दिशेनं एकेक पाऊल आम्ही
अधिक जवळ आलेलो असतो.

माझी नोकरी रेलवे इंजिन
चालवण्याची. माझ्या भोवताली कवितेचा
'क' देखील उच्चारायची सोय नाही. खूपदा
एकाकी वाटावं अशा नोकरीतल्या अवेळी
मला सावरलं ते या गळलांनी. मी निवेदनाचे
कार्यक्रम करायचो, एखाद्या मैफलीत मी
बसलो की माझ्याजवळ असलेल्या गळलांनी

मी ती मैफल सहजच जिंकायचो. अनेकदा
रस्त्यावर आँकेस्ट्राचे कार्यक्रम करायचो. ऐन
वेळेला एकत्र केलेला गोतावळा कार्यक्रमाला
सज्ज व्हायचा, माझ्यावर कार्यक्रम सुरु
करण्याची जबाबदारी यायची. समोर
अक्षरश: सामान्य/साधी माणसं असायची.
अशा वेळी गळलांमधून/शेरांमधून चटकन
लोकांशी संवाद साधता येतो हे मला सवयीनं
कळत गेलं.

मग-

तू गेल्यावर तुझ्यावरी ते हक्क
आपला सांगत होते,
हेच लोक ते जितेपणी जे
तुला सारखे टाळत होते ॥

हा शेर लोकांना भिडायचा. आपलीच
भावना समोरून हा मांडतो आहे असंही
वाटायचं. भरपूर दाद मिळायची.

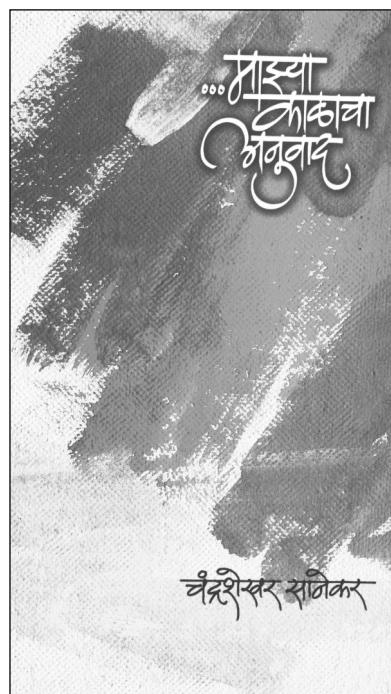
मी खरा आहे असे मी म्हणत नाही.
पण माझे कधी कुणाशीच पटत नाही ॥

हे म्हणताना मी जितका भावूक व्हायचो
तितका समोरचा क्राऊडदेखील भावूक
होताना मी प्रत्यक्ष अनुभवायचो. बन्याचदा
गायकापेक्षा जास्त टाळ्या मी स्टेजवर
घेतल्या आहेत. (हे मी शेखरला अजून कळू
दिलेलं नाही!) या सान्या गळला/बहुतांश
शेर शेखरचे असायचे हा निव्वळ योगायोग!
कार्यक्रम शेखरचा कधीच नसायचा पण
चटकन भावणारा शेर हाताशी मात्र
शेखरचाच लागायचा. शेखरच्या गळलांची
खरी ताकद अशा वेळी कळायची. अनेक
चांगल्या कर्वींच्या कवितांनी/ गळलांनी मी
आजही भारावतो, पण शेखरच्या
लिखाणाला एक वेगळा बाज असतो.
त्याच्या मठीत मी त्याला नेहमी पुस्तकांच्या

गराड्यात कसलेतरी संदर्भ चाचपडताना बघितलं आहे. अक्षरशः पुस्तकांना सारूनच तुम्हाला बसायला जागा करावी लागायची. मराठी कविता जेव्हा कालबाह्य होत राहिली, त्याचवेळी शेखर मात्र काळाशी सुसंगत लिहीत राहिला. किंबहुना, काळाच्या पुढे देखील काही ठिकाणी तो गेलेला जाणवतो. शेखरन स्वतःच्या गझला दाखवताना/ऐकवताना गझलच्या समग्र विश्वाची ओळख करून दिली. त्याच्याचमुळे परवीन शाकिर/दुष्यंत/अहमद फराज यांच्याकडे बघण्याची एक वेगळी समृद्ध नजर मला मिळाली.

मी नुसताच वाढत राहिलो, पण शेखरचे मात्र संग्रह येत राहिले! शेखर नेहमी म्हणायचा, गझलची नाळ सामान्य माणसाशी जुळायला हवी. त्याच्या रोजच्या बोलण्यात, जगण्यात गझल असायची. मोठी लोकं त्याच्याबद्दल नेहमी म्हणायची की शेखरसाठी गझल ही प्रयोगशाळा आहे वगैरे... असेल. मला इतकंच कळायचं, की प्रत्यक्ष जगण्याच्या संदर्भात बोलणारे शेर तो सातत्यानं लिहीत असतो. उगाच कुठल्याही भ्रमात न राहता, कशाशीही तडजोड न करता लिहिणाऱ्या शेखरला इतर तथाकथित साहित्यिकांनी सातत्यानं नाकारलं, यामुळे निराश न झाल्यामुळे आज एकंदरच गझलचं खूप भलं झालं आहे, भविष्यात गझलचं अधिकच भलं होत राहील ही सुचिन्हं शेखरचे संग्रह आवर्जुन देतात.

सारख्या वाटा चुकत
मी वाट माझी शोधली
मी नकाशा जीवनाचा
काढला होता कुठे?
यावर त्याचा ठाम विश्वास होता.
जर म्हणावे एकटे तर
सोबती आहेत लाखो
अन् पाहावे तर स्वतःचा
हातही हातात नाही ॥
अशा त-हेचं त्याचं जगणं मी जवळून बघितलं आहे. अगदी सारेगमच्या स्टेजवर त्याची अनेक गाणी/गझला गायली गेलीत, गालावर

खळीची... तर अनेकांनी रिंगटोन बनवून घेतली आहे. पण त्याचं पुरेसं श्रेय मात्र शेखरला कधीच मिळताना दिसत नाही. त्याच स्टेजवर अवधुत गुप्तेचं देखील खूप कौतुक होतं, पण तोही शेखरचं नाव घेताना कधी दिसत नाही. संदीप खरे/सलील कुलकर्णी ही जोडी हिट होताना शेखरच्या गझलांना चांगला गायक लाभला नाही ही मला नेहमी खंत वाटत राहिली आहे. गझल गाण्यासाठी लागणारा आवाका असणारे गायक तेवढी मेहनत घ्यायला तयार नसतात. कारण गझल गायकी हे तसं थकवणारं काम आहे. मेहंदी हसनच्या गझला नुसत्या एकताना देखील आम्ही दमून जातो. तर तसे गायक त्याला न लाभल्यानं त्याची गझल थोडीशी दुर्लक्षितच राहिली. मिथिलेश पाटणकर/विजय मोरे यांनी थोडेफार प्रयत्न केले पण ते पुरेसे नव्हते. बन्याच फुटकळ कर्वीना आपण नेहमी चमकताना बघतो. शेखर यात कुठेच असत नाही याबद्दल त्याची तक्रार देखील नाही. आज तो कुठच्या कुठे आला आहे. ढिग्भर अल्बम/दोन चित्रपट/अनेक मालिकांची शीर्षकगीतं वगैरे... वगैरे इतकं करूनदेखील तो आजही पूर्वीइतकाच नांमेल आहे.

शेखरला मी कॉलेजमध्ये तरुणांसमोर गझल सादर करताना बघितलं आहे. खूप काही भारदस्त आवाज त्याच्याकडे आहे, असं नाही; दिसायला चॉकलेट हिरो आहे असंही नाही, पण त्याच्या साध्या/सरळ आवाजात गझल वाचताना अख्खी तरुणाई उसळताना मी प्रत्यक्ष बघितलं आहे. त्याच्याभोवती होणारी तरुणाईची गर्दी भारावून टाकायची. तो नेहमी म्हणतो, मला येणाऱ्या काळाशी, पिढीशी संवाद साधायचा आहे.

मुझसे पुछ अगले बरसमें क्या होगा
मुझसे पिछले बरसकी बात न कर
हाल बता लाखों का

मुझसे दो-चार दस की बात न कर ।

रदिक/काफिया या तंत्राच्या पलिकडे शेखर गझलला बघतो. हीच गझल त्याला इतरांना दाखवायची आहे. गझल ही कथा/कादंबरीसारखी एका झाटक्यात वाचून संपवायची गोष्टच नाही. निवांतपणे जातायेता एखादा शेर चघळत राहायचा. त्यामुळे त्या एकाच शेरमध्ये असलेले अनेक विभ्रम तुम्हाला आपसुक सापडायला लागतात. सलग गझल कुणाला आवडेल/समजेल अशी कधीच अपेक्षा नसते. पण एखादाच शेर अवकाशात चमकून जातो आणि सारा माहोलच बदलून टाकतो. अशा त-हेची अंगभूत लय आणि सामर्थ्य घेऊन येणारे शेर शेखर सातत्यानं लिहीत असतो. फरक इतकाच, की तो माझा जवळचा मित्र देखील असतो. तर, शेखरचा चौथा संग्रह पूर्वीच्या संग्रहांपेक्षा जरा अधिकच वेधक आहे.

अनुभवाचे बोलताना अनुभवाहून उंच हो,
शेवटी जा भिंत काळाची ओलांडून तू ।

असं लिहिणाऱ्या शेखरनं ती काळाची भिंत ओलांडल्याचं या संग्रहात मनापासून जाणवतं. स्वतःचाच शोध लागल्यासारखा प्रचंड आत्मविश्वास या संग्रहात ठायी ठायी जाणवतो. शेखरचे शेर पिळवटून टाकतात. आकाशात वीज चमकून जावी तसे त्याचे शेर असतात, वणवा पेटवण्यासाठी एवढीशी ठिणगीदेखील बन्याचदा पुरेशी असते.

दुःख कुठले देत नाही त्रास तितका
घोर जितका लाविला आहे सुखांनी ।
अशा तन्हेचा शेर सरसरून येतो आणि
खोलवर रुतून बसतो. त्यांचा आवेग टाळू
म्हणता टाळता येत नाही. हाच आवेग
मुखपृष्ठावर कमल शेडगेनी मारलेल्या रंगाच्या
ब्रशच्या फटकाऱ्यांतही जाणवतो.
आतापर्यंतच्या संग्रहांवर मातकट रंगांची
मुखपृष्ठ होती. त्या पार्श्वभूमीवर या संग्रहावर
केलेली प्रसन्न रंगांची उधळण एकंदरच
शेखरचा आश्वासक सूर प्रकट करते.

या संग्रहात अरुणोदय भाटकरांनी
एकंदरच गळलबद्दल जे विचार मांडलेत ते
मुळापासून वाचण्यासारखे आहेत.
पॅराडॉइमशिफ्ट/लॅटरल थिंकिंग या वैज्ञानिक
संकल्पनांना सामोरं ठेवून देखील गळलांच्या
आस्वाद घेता येऊ शकतो ही कल्पनाच
जबरदस्त आहे. हे चिंतन काळाच्या
पसाऱ्यावर दीर्घकाळ रेंगळणारं आहे.

कैक वर्षाच्या वाचनाच्या प्रवासात हे
लक्षात आलं, की काळाच्या पुढे असणारी
माणसं शेवटी कालबाबू ठरतात. अगदी सुरेश
भटांसारख्या दादा माणूसदेखील...

इतकेच मला सरणावर
जाताना कळले होते,
मरणाने केली सुटका
जगण्याने छळले होते ॥
असं ते म्हणायचे तेव्हा जीव कळवळायचा.
शेखरनं या संग्रहात काळाच्या संदर्भात
जे शेर लिहिले आहेत ते वाचताना भैसाढून
जायला होतं. तो म्हणतो...

कविता लिहिण्याइतका
कोठे होतो मी वस्ताद
फक्त जरा मी केला
माझ्या काळाचा अनुवाद ।
फार पुढे जो जातो
मागे काळाला टाकून
काळाचीही फार उशीरा
मिळते त्याला दाद ।
त्याची ही भीती निराधार ठरो असं मनापासून
वाटतं. शेखरचे संग्रह/त्यातल्या गळला खूप
लोकांपर्यंत पोचायला हव्या.

नुकतेच आम्ही लडाखला फिरताना
तिथल्या निरभ्र आभाळावर फिदा झालो
होतो. डोंगरांच्या विविध रंगांच्या
पार्श्वभूमीवर निळंशार आकाश आम्हाला

आमचं खुजेपण जाणवून द्यायचं,
त्यावेळीदेखील शेखर मनात खोलवर निनादत
राहायचा.

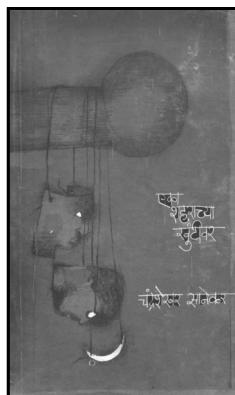
होत गेली निर्मिती तो
तसतसा झाला निळा
या नभाचा रंग आधी
शुभ्र असला पाहिजे ॥
आजकाल, खूपदा बाहेर असल्यावर
जेव्हा जेव्हा एकटं वाटतं तेव्हा देखील
सानेकर मदतीला येतो.

मी घरापासून माझ्या दूर झालो
जीवनाच्या आरतीचा धूर झालो ॥
शेवटी प्रामाणिकपणे इतकंच म्हणावंसं
वाटतं,
मुझसे बहोत छोटे है, मेरे सारे दुष्पन
मेरा जो दोस्त है, वो मुझसे बड़ा है!

गणेश मनोहर कुलकर्णी
ए-४, जय ओम गुरुमाऊली,
सखाराम नगर,
डोंबिवली (प.) ४२१ २०२.
फोन : ९८१९९ ५४८५२
magnakul@rediffmail.com

एका ऊन्हाची कैफियत

चंद्रशेखर सानेकर
किंमत : ६० रु.

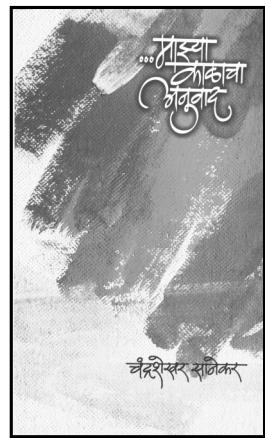

एका शहराच्या खुंटीवर
चंद्रशेखर सोनकर
किंमत : ७५ रु.

नभाशी बोलण्यासाठीच

चंद्रशेखर सानेकर
किंमत : ४० रु.

...माझ्या काळाचा अनुवाद
चंद्रशेखर सानेकर
किंमत : ८० रु.

'पॉझिटिव्ह माणस'

कुमार नवाथे

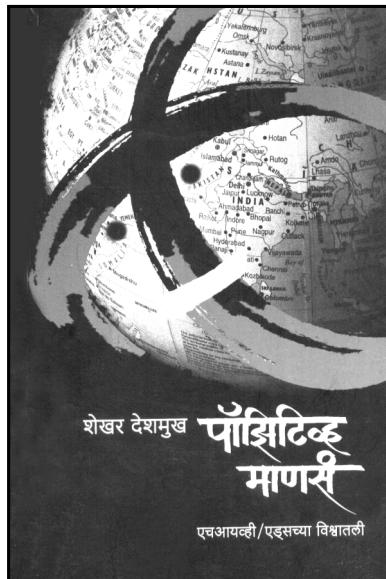
दारिद्र्याने पिचलेला, सरकारी बेपर्वाईने देशोधडीला लागलेला आणि पोटाची खळगी भरण्याकरता मृगजळामारे स्थलांतरित होत संसार विस्कटलेला मानवी चेहरा आज सान्या महानगरांमधून इथेतिथे भरभरून दिसतो आहे. महिनोन् महिने गावापासून दूर, घरन्या सुखाला मुकलेला हा गरीब मजुरांचा लोंदा शारीरिक भुकेनेही तडफडत असतो. नाइलाजने वाममार्गाचा रस्ता धरून दिवस ढकलणारा हा जनांचा प्रवाहो स्वतः दुर्घर रोगाला कधी बळी पडतो आणि अगदी सहजपणे आपल्या कुटुंबालाही त्याची कधी लागण करतो ते त्याचे त्यालाच कळत नाही.

महानगरांत आल्याच्या गुन्ह्याची(!) तो जबर किंमत मोजत असतो.

याच महानगरातून दिसणारा दुसरा चेहरा श्रीमंतीने थबथबलेला, नित्य नव्या चंगळवादी जीवनशैलीने अधिक पैशांमारे धावणारा आणि सुखवस्तू कुटुंबालाही भणंपण आणणारा आहे. घराबाहेरच जगच प्रमाण मानणाऱ्या या सुशिक्षित 'मजुरांना' आपली मुले चरस-गांजाच्या आहारी गेली आहेत आणि आई-वडिलांच्या प्रेमाला पारख्या झालेल्या मुली अनैतिकतेचा आसरा घेताहेत याचे भानव हरपलेय.

आत्ममग्नतेत असलेल्या कोणालाही न दिसणारी, पण कर्करोगाप्रमाणे सारे समाजजीवन पोखरणारी मनुष्यनिर्मित कारुण्याची ही दुर्देवी काळी किनार सान्या महानगरांच्या दिसणाऱ्या वैभवामारे आहे.

या वस्तुस्थितीचे आत्मभान देण्याचे

परखड काम शेखर देशमुख या तरुण पत्रकाराने लिहिलेल्या 'पॉझिटिव्ह माणस' या पुस्तकाने केले आहे.

हे पुस्तक वाचताना संवेदनशील माणस मुळापासून हादरून जातो. गरिबी व श्रीमंतीच्या दोन्हीही उद्धवस्त चेहन्यांचे भाव शेखरनी त्यांच्या सहजशैलीत जसे दिसले तसे टिपले-तसेच कागदावर उतरवले आणि वाचकांच्या थेट हृदयाला भिडवले!

आपण सारेच आपल्या स्वतःच्या कोशात किती गुरफटलो आहोत याची जाणीव हे पुस्तक पदोपदी करून देते. शेखर देशमुख यांनी 'फिलाडेलिफ्या' हा समलिंगिंच्या अपरिचित स्वभावावर प्रकाश टाकणारा चित्रपट पाहिला आणि ते अस्वस्थ झाले. याच त्रासदायक, दुःखी करणाऱ्या

चित्रपटाने त्यांना प्रथमच दुःखाचा चटका हृदयात किती खोलवर घाव करू शकतो हे दाखवून दिले आणि त्यांनी शेखर देशमुखांचे आयुष्यच बदलले. एका आत्मक्लेषी विषयाची व त्यांची गाठ पडली, जी सहजी स्वीकारणे फार फार कठीण होते. पण त्या अवस्थेने शेखरना झपाटले. ते आरपार बदलले आणि एचआयव्ही, एडसग्रस्त रुण, समाजाच्या सदैव तिरस्काराचा रोष ओढवलेल्या वेश्या, रुणांचे नातेवाईक समाज बदलण्याचे वाण घेतलेल्या संस्था हाच त्यांच्या अभ्यासाचा केंद्रबिंदू झाला.

हे पुस्तक त्याच तिडकीतून साकारले आहे. वाचणाऱ्याचे हृदयपरिवर्तन करण्याची जबरदस्त ताकद या सान्या दुर्देवी सत्य कहाण्यांमध्ये आहे. म्हणूनच पुस्तक अवश्य वाचावेच असे आहे.

एडस-एचआयव्ही हे शब्द दूरचित्र-वाण्यांवरील एनजीओंच्या परिसंवादांतून, परदेशी मदतीच्या बातम्यांमधून ऐकून ऐकून इतके गुळगुळीत झाले आहेत की त्या विषयाचे गांभीर्य काही आहे हे कुणाच्या ध्यानीही येत नाही. हे रोग आज जगभर खतरनाक व जीवघेणे ठरले आहेत, पण त्या पलिकडेही त्याला सामाजिक संदर्भ आहेत हे कुठल्याही चर्चासत्रांमधून अधोरेखित होत नाहीत. भारतापुरता विचार करावयाचा झाल्यास आपल्याच आजुबाजूचा कोणी भाजीवाला, दुधवाला, इस्त्री करणारा वा मासे विकणारा हा त्या रोगाचा शिकार आहे हे तो या जगातून जाईपर्यंत आपल्याला समजतही नाही.

जागतिकीकरणाच्या रेठ्यातून अमाप पैशांचा महापूर देशात आला. नगरांची महानगरे होण्याची अहमअहमिका लागली. जागतिक दर्जाच्या कपड्यांनी, प्रसाधनांनी, खाद्यपेयांनी भरलेल्या मॉलनी शहराची संस्कृती एका रात्रीत बदलून टाकली. क्षुल्लक कफल्क राजकारणीही हजारों कोटी रुपयांचे धनी झाले. त्यांच्या मागोमाग त्यांची शक्षास्त्रे आली आणि गावागावातून आधुनिक सरंजामी प्रस्थापित होऊ लागली. शहरांमधून प्रचंड मोठी भूकंडखरेदी, त्यावर आलिशान होंटेलांची निर्मिती, त्यातून अधिक पैसा, आणखी दहशत, अजून अनैतिकता दिवसेंदिवस सामान्य माणसाला असुरक्षित करू लागली. उत्तरप्रदेश, बिहारमध्ये सरकारे संपली. गुंडाराजचीच चलती झाली. ना पिण्याच्या पाण्याची उपलब्धता, ना नोकरीधंद्याची, ना एक वेळच्या जेवणाचीही शक्यता. असे भुकेंगाल लाचारांचे लोंडे मग महानगरे व्यापू लागले. गटारांच्या भोवती, रेल्वेलाईनजवळ, हवाईअड्डे, पूल जिथे जिथे जागा मिळेल तिथे पाय पसरू लागले. किमान अन्न पोटांत ढकलू लागले. वाटेल ती कामे करून पैसे मिळवू लागले. कोंदट जागेत दहाबारा जणांच्या गटाने राहताना वाचलेले पैसे गावी उरलेल्यांची पोटे भरण्यासाठी पाठवू लागले. दोन दोन वर्षे बायकोपासून दूर राहिलेले तरुण-प्रौढ-म्हातारे जिथे मिळेल तिथे आपली कामेच्छा पुरी करू लागले, परिणामांचा विचार न करता....

आणि 'आले साले भैय्ये' म्हणत, स्थलांतरितांच्या मूळ दुखण्याकडे च सान्यांनी डोळे झाकले. त्यांना जडलेल्या एडसकडे पापी नजरेने पाहिले जाऊ लागले. त्यांच्यामुळे त्यांच्या सान्या कुटुंबालाच जीवघेण्या दुर्धर रोगाने गिळले आणि सहानुभूतीऐवजी ही सारी कुटुंबे गावाची वैरी म्हणून गणली जाऊ लागली.

या सान्या परिस्थितीच्या अभ्यासा-करता शेखर देशमुख यांनी अनेक राज्यांचा प्रवास केला. सांगली, सोलापूर या महाराष्ट्रातील शहरांबरोबरच उत्तरप्रदेश,

बिहार, राजस्थान, प. बंगल, अरुणाचल, तामिळनाडू, आंध्रप्रदेश या राज्यांतील एडसग्रस्त व्यक्तींपासून प्रत्यक्ष कुटणखान्या-पर्यंत आणि हिजड्यांपासून पंचतारांकित हॉटेलांत 'कॉलगर्ल' म्हणून व्यवसाय करणाऱ्या सुशिक्षित घरांतील कॉलेज तरुणीबरोबर त्यांनी संवाद साधला.

एडस् आणि एचआयव्हीचे प्रखर वास्तव आम्हालाच काय पण सरकारलाही अजून उमगलेले नाही याचा बोध या पुस्तकातील प्रत्येक प्रकरण वाचताना होतो. एनजीओजच्या पंचतारांकित हॉटेलातील चर्चा बाष्कळ उधळपट्टीच्या वाटू लागतात आणि माणसातील माणुसकीच आटली आहे का अशी भीतीही वाटू लागते.

प्रत्यक्ष रोगापेक्षा भ्यानक सामना रुग्णाला करावा लागतो तो समाजाशी, आईला आई न म्हणणाऱ्या स्वतःच्या मुलाबालांशी आणि स्वतःचा काहीही गुन्हा नसताना झालेल्या बरबादीच्या वास्तवाशी.

पुस्तकांतील कथन केलेल्या, या दुर्देवाता बळी पडलेल्या सान्या महिला-कोणी विधवा तर कुणी गरोदर, तारुण्यातच आपले सुंदर शरीर नासवलेले पाहत धायमोकालून रडणाऱ्या, आयुष्यावरील विश्वास गमावलेल्या आणि पूर्ण नैराश्याच्या आहारी गेलेल्या आहेत. या सान्या महिलांचा एकच आक्रोश आहे, आमचा गुन्हा काय?

करोडोंनी पैसा गिळळकृत करणाऱ्या राजकारण्यांनी विकासाऐवजी विनाशात लोटलेल्या या उजाड प्रदेशांतील मजुरांनी माणूस म्हणून जगायचे नाही? निरोगी निरामय राहायचे नाही? एक ना अनेक प्रश्न शेखर देशमुखांनी तुम्हा-आम्हाला विचारले आहेत. आणि मग या घनदात अंधारात एक नाही तर अनेक आशेची कारंजी असलेली 'पॉझिटिव माणस' ही दाखविली आहेत.

सत्यकथन के लेल्या, मरणाच्या हातांत हात घालून आयुष्य चालणाऱ्या, कधी हात खेचला जाईल याची शाश्वती नसलेल्या अनेक 'पॉझिटिव माणस' च्या कथा आणि व्यथा या पुस्तकात आहेत. त्या कधी

आपले मन विदीर्ण करतात तर कधी त्यांचा जीवनाकडे बघण्याचा सकारात्मक आशावाद आपल्यालाही नवा संदेश देऊन जातो.

शेखर देशमुखांनी त्यांच्या सान्या दौऱ्यात पाहिलेल्या एडसग्रस्तांच्या मदतीला उश्या राहिलेल्या अनेक संस्थांचा उल्लेख केला आहे. असे एकही गाव वा शहर नाही जिथे त्यांना राखेतून फिनिक्स पक्ष्याप्रमाणे झेप घेतलेल्या (अभागी) महिला दिसल्या नाहीत.

या सान्यांबद्दल लिहिणे म्हणजे देशमुखांच्या भाषेत एके क सक्सेस स्टोरी आहे. त्या यशस्वी वाटचालीच्या कथाच शेवटी आपल्या मनावर राज्य करतात. मग ती सांगलीच्या डॉ. जगदाळेंच्या 'आम्हीच आमचे' या सार्थ नावाने काम करणारी, एडसग्रस्तांनीच चालविलेली संस्था असो वा गोरखपूर्ला निरपेक्ष भावनेने काम करणारे डॉ. अझीझ असोत.

एडसग्रस्तांच्या अंतरंगात शिरून, समाजाने, घरच्यांनी, नातेवाईकांनी घातलेली अस्पृश्यतेची कुंपणे तोडून त्यांना दिलासा, नवी दृष्टी, आधार देण्याचे काम करणाऱ्या अनेक सेवाभावी संस्था मंद दिव्याच्या ज्योतीप्रमाणे संख्येने कमी पण देशभर आहेत. काही फुटांवर मरणाची अक्राळविक्राळ छाया दिसत असताना गाणी गाणारी, नाटक बसवणारी, सणावारांचा जल्लोश करणारी ही 'पॉझिटिव माणस' म्हणजे उज्जवल भविष्याची जितीजागती लेणीच आहेत.

माणसाकडे प्रथम माणूस म्हणून बघायची दृष्टी देणारे 'पॉझिटिव माणस' हे पुस्तक व्यक्तिगत कर्तव्यबुद्धीची जाण करून देणारे आहे. पदमगंधाच्या अरुण जाखडेंनी एका गंभीर विषयाला हात घालून या वैचारिक पुस्तकाची निर्मिती केली त्यासाठी त्यांचेही मनापासून अभिनंदन.

कुमार नवाथे

साईंग्रेसाद, द्वावा मजला, दयाळदास रोड, विलेपालैं (पूर्व), मुंबई ४०० ०५७.
टेलिफोन : २६११ ८३०९
मोबाइल : ९८६९० १४४८६

॥ग्रंथाली॥*॥ ठाणे केंद्र

मो.ह. विद्यालय व ग्रंथाली यांचे विद्यमाने

वाचकदिन : शालेय विद्यार्थ्यांसाठी

शनिवार, १८ व रविवार, १९ डिसेंबर २०१० रोजी संध्याकाळी ३-३० ते ७

विषयसूत्र - ठाणे तेथे काय उणे

‘ग्रंथाली’चा २५ डिसेंबरला होणारा ‘वाचकदिन’ प्रामुख्याने मोठ्यांसाठी असतो. तिच्या ठाणे केंद्राचा वाचकदिन शालेय विद्यार्थ्यांसाठी साजारा होतो. गेली १२ वर्षे. प्रत्येक वर्षी वेगळे विषयसूत्र असते. विषय विद्यार्थ्यांना आवडतील, भावतील असे असतात. त्याच्या कल्पनाशक्तीला वाव मिळेल, उत्साहाला रूप लाभेल आणि त्याचबरोबर वाचनाची आवड निर्माण होईल, अशी विषयांची निवड असते. संवाद, नृत्य, गाणी, कीर्तन, पोवाडा अशा माध्यमांतून तो सादर झाल्याने संवादकौशल्य, अभिनय, वक्तृत्व, सभाधीटपण यांच्या गुणसंवर्धनाला वाव मिळतो.

ठाण्यातील ३०-३५ शाळांतील ७ वी ते ९ वी मधील विद्यार्थी त्यात भाग घेतात. ही

स्पर्धा नसते. प्रत्येक शाळेतील ५ ते १० विद्यार्थी त्यात सहभागी होतात. दरवर्षी एक शाळा यजमानपद स्वीकारते. परीक्षा, संमेलन वैरै टाळून, शनिवार-रविवार अशा दोन दिवशी हे कार्यक्रम सादर केले जातात. यजमान शाळासुद्धा स्वतःचा एक वेगळा कार्यक्रम सादर करून, वाचकदिन अधिक रांतदार, आकर्षक करते. यात भाग घेणाऱ्या प्रत्येक विद्यार्थ्याला ठाणे केंद्रातर्फे एक पुस्तक दिले जाते. यजमान शाळेलाही पुस्तकांचा एक संच दिला जातो. पुष्पगुच्छाएवजी पुस्तकांनेच सर्वांचे स्वागत केले जाते. सर्व पुस्तके ‘ग्रंथाली’ प्रकाशित असतात.

यंदा ठाणे येथे अखिल भारतीय साहित्य संमेलन भरत आहे (२५, २६, २७ डिसेंबर २०१०) व त्यामुळे २४ डिसेंबर रोजी ग्रंथाली

मुख्य केंद्राचा वाचकदिन प्रथमच ठाणे येथे होत आहे. त्याचे औचित्य साधून ठाणे केंद्राने ‘ठाणे तेथे काय उणे’ हे या वर्षीचे विषयसूत्र ठेवले आहे. ठाणे शब्द उच्चारल्याबरोबर ज्या संस्थांची, वैशिष्ट्यांची आठवण येते, त्यांच्या स्वरूपाची, कार्याची ओळख प्रत्येक शाळा करून देणार आहे. केवळ रुक्ष इतिहास किंवा नावाची जंत्री देणे, असे ह्या कार्यक्रमाचे स्वरूप असणार नाही. माहितीतून मनोरंजन व्हावे, असे अपेक्षित आहे व तसेच ते असेत, याची पूर्वानुभवावरून खात्री आहे.

ठाणे केंद्राचा शुभांभाचा कार्यक्रम मो.ह. विद्यालयात झाला व यंदा तेच यजमान आहेत, हा एक शुभयोग आहे.

साहित्य संमेलनाच्या निमित्ताने ‘ग्रंथाली’आयोजित फिरती पुरत्तक-यात्रा

अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलनाच्या निमित्ताने, ‘ग्रंथाली’ने संमेलनापूर्वी ठाणे जिल्ह्यात पंधरा ते पुस्तक-यात्रा आणि साहित्यिक व सांस्कृतिक कार्यक्रमांचे आयोजन केले आहे. यासाठी पुस्तकांची खास गाडीदेखील त्या-त्या ठिकाणी फिरत राहणार आहे. या मोबाईल व्हॅनमध्ये नामवंत प्रकाशकांची सुपारे ५००० पुस्तके उपलब्ध असणार आहेत.

या ग्रंथालीत आरंभ २५ नोव्हेंबर रोजी, यशवंतराव चव्हाण यांच्या पुण्यतिथी दिनी मुंबईत आयोजित केलेल्या पुस्तक प्रदर्शनाच्या कार्यक्रमापासून झाला आणि २६ नोव्हेंबर २०१० पासून भिकंडी येथे प्रस्थान करत मार्गस्थळ झालेल्या या फिरत्या ग्रंथप्रदर्शनाची सांगता २३ डिसेंबरला बदलापूर येथे होणार आहे. यासाठी ग्रंथालीचे प्रदीप गुजर, सुदेश हिंगलासपूकर, विनायक गोखले आणि राजेंद्र वैती हे संयोजक आहेत.

यात्रेचा तपशील पुढील प्रमाणे-

भिकंडी- वाचन मंदिर, ब्राह्मण आळी.
२६ नोव्हेंबर सायं. ६.३० वाजता उद्धाटन व कार्यक्रम-सतीश चाफेकर या स्वाक्षरी संग्राहकाचे धम्माल अनुभव कथन.

२७ नोव्हेंबर सायं. ६.३० वाजता गझल गायन-सदानंद डबीर, मनोहर रणपिसे, विजय आव्हाड.

२८ नोव्हेंबर सायं. ६.३० वाजता. ‘वारस होऊ अभिमन्यूचे’ या पुस्तकाच्या लेखिका अनुराधा गोरे यांचे व्याख्यान.

वसई- मनोहर वाचनालय-माणिकपूर.
२९ नोव्हेंबर सायं. ६.३० वाजता गझल गायन-सदानंद डबीर, मनोहर रणपिसे, विजय आव्हाड.

३० नोव्हेंबर सायं. ६.३० सह्याजीराव सतीश चाफेकर यांचे धम्माल अनुभव कथन.

१ डिसेंबर सायं. ६.३० ‘गांधी गीता’ या

पुस्तकाचे लेखक यशवंत जोशी आणि मणिभवनचे विश्वस्त टी.जे.सोमय्या यांचे पुस्तकाच्या संदर्भात चर्चासत्र.

पालघर - सोनपंत दांडेकर कॉलेज.
२ डिसेंबर सकाळी ११ वा. चंद्रशेखर सानेकर आणि मिथिलेश पाटणकर यांचे गझलगायन.

३ डिसेंबर रोजी पत्रकाग्रहकवी प्रशांत डिंगणकर, दुर्वेश सोनार आणि विनोद पितळे यांचे कवितावाचन.

तलासरी - ४ डिसेंबर रोजी पुस्तक प्रदर्शन.

जव्हार - आदिवासी संमेलनात.

५ डिसेंबर रोजी पुस्तक प्रदर्शन.

विक्रमगड - विक्रमगड हायस्कूल येथे ६ डिसेंबर रोजी पुस्तक प्रदर्शन.

तारापूर - ७ डिसेंबर रोजी तारापूर आणि चिंचणी येथे पुस्तक प्रदर्शन.

सफाळा – सफाळा येथे ८ डिसेंबर रोजी ‘पाकिस्तान डायरी’या पुस्तकाच्या लेखिका प्रतिभा रानडे यांचे अनुभव कथन. (सहभाग-मैत्रेय प्रकाशन)

वाढा – महात्मा गांधी वाचनालय. ९ आणि १० डिसेंबर रोजी पुस्तक प्रदर्शन.

कल्याण – सार्वजनिक वाचनालय, शिवाजी चौक. ११ डिसेंबर रोजी सायं. ६.३० वाजता प्रसिद्ध व्याचित्रकार प्रशांत कुलकर्णी यांचे रेषा, भाषा, हशा’ या विषयावर प्रात्यक्षिक. रविवार १२ ते १४ डिसेंबर पुस्तक प्रदर्शन.

शहापूर – सार्वजनिक वाचनालय. १५ डिसेंबर सायं. ६.३० वाजता आकाश विंदांच्या शब्दांचे’हा प्रा. वीणा सानेकर यांचा कार्यक्रम. सहभाग प्रदीप गुजर. १६ डिसेंबर ६.३० वा. ‘गळल गायन–सदानंद डबीर, मनोहर रणपिसे, विजय आव्हाड. १७ डिसेंबर व शनिवार १८ डिसेंबर रोजी फक्त पुस्तक प्रदर्शन.

वाशी – माणिकराव कीर्तने वाचनालय, सेक्टर-६. १९ डिसेंबर सायं. ६.३० वाजता ‘एका उन्हाची कैफियत’ चंद्रशेखर सानेकर व मिथिलेश पाटणकर. सोमवार २० डिसेंबर सायं. ६.३० वा. ‘पंखाविना भरारी’ या पुस्तकाच्या लेखिका शरयू घाडी यांची मुलाखत आणि स्लाइड शो. २१ डिसेंबर सायं. ६.३० प्रसिद्ध व्याचित्रकार प्रशांत कुलकर्णी यांचे रेषा, भाषा, हशा’ या विषयावर प्रात्यक्षिक.

बदलापूर – संजीवनी हॉल बदलापूर पूर्व. २१ ते २३ डिसेंबर रोजी पुस्तक प्रदर्शन. २२ डिसेंबर सायं. ६.३० वा. चंद्रशेखर सानेकर आणि मिथिलेश पाटणकर यांचे गळल गायन. २३ डिसेंबर सायं. ६.३० वा. ग्रंथालीच्या यात्रेचा सांगता समारंभ. अध्यक्ष ‘लोकसत्ते’चे कार्यकारी संपादक गिरीश कुबेर यांचे, ‘मराठीतील साचलेपण’ह्या विषयावरील व्याख्यान.

ठाणे – मो. ह. विद्यालय येथे २४ डिसेंबर दुपारी ३.३० वा. ग्रंथालीचा वाचक दिन साजरा होईल. तसेच दिनांक २७ डिसेंबर पर्यंत दादोजी कोंडदेव स्टेडियम येथे ग्रंथालीच्या पुस्तकांचे खास स्टॉल उपलब्ध असेल.

या संपूर्ण यात्रेमध्ये ग्रंथालीची पुस्तके ४० टक्के सवलतीनी उपलब्ध असतील व अन्य प्रकाशकांची पुस्तके १० टक्के सवलतीत उपलब्ध असतील. याचा लाभ सर्व पुस्तक प्रेर्मींनी व वाचनालयांनी घ्यावा असे आवाहन ग्रंथालीचे सुदेश हिंगलासपूरक यांनी केले आहे.

ग्रंथाली विश्वस्त मंडळ

अर्थात

‘वाचकदिन’ यंदा ठाण्यात

शुक्रवार, २४ डिसेंबर रोजी

दुपारी ३ पासून

स्थळ : मो.ह. विद्यालय (पटांगण) शिवाजी पथ (स्टेशनरोड),
ठाणे-४००६०१

◆ कार्यक्रम रूपरेषा ◆

३ ते ३.३० चहापान

३.३० ते ४ ठाणे विद्यार्थी वाचकदिनातील प्रथम क्रमांकाचे सादरीकरण
विषय – ठाणे तेथे काय उणे

संयोजन – नंदिनी बर्वे, अविनाश बर्वे व श्रीधर गांगल

४ ते ५.३० नवीन पुस्तकांचे प्रकाशन

◆ भयशून्य चित्र जेथ... अनुवाद व संपादन – डॉ. नरेंद्र जाधव
जनावृत्तीचे प्रकाशन

◆ सुगंध उरले, सुगंध उरले – संपादन : अरुणा ढेरे

◆ तांबट – प्रल्हाद जाधव

◆ नोबेलनगरीतील नवलस्वप्ने २०१० – सुधीर थर्ते / नंदिनी थर्ते

◆ प्रत्ययपर्व (कवितासंग्रह) – मनोहर जाधव

◆ बाईच्या कविता (कवितासंग्रह) – किरण येले

◆ कवितासंग्रह – छाया कोरेगावकर

◆ गारुड गळलचे – सदानंद डबीर

सोबत, गेल्या वर्षभरात प्रसिद्ध झालेल्या पुस्तकांच्या लेखकांचा परिचय व सत्कार

५.४५ ते ७.४५

कविर्य ग्रेस यांची मुलाखत

प्रल्हाद जाधव व शिरीष वीरकर घेतील.

८ ते ९

ग्रंथाली प्रकाशित कर्वीचे काव्यसंमेलन – संयोजन : नीरजा

सहभाग – डॉ. नरेंद्र जाधव, किरण येले, छाया कोरेगावकर,

सदानंद डबीर, चंद्रशेखर सानेकर, मनोहर जाधव व ग्रंथालीचे अन्य कर्वी दरवर्षीप्रमाणे कार्यक्रमाचा आणि द्युषका-भाकरीचा आस्वाद घेण्यासाठी अवश्य यावे.

ग्रंथाली विश्वस्त मंडळ

सायंकाळ झाली, टेकडीच्या पल्याड सूर्य मावळला तरी शेतमालक जो खूप छंदी आहे, झळीन्या तुन्याची टोपी घालून बायांना अजून काम करायला सांगतो. ‘स्त्री जन्मा ही तुझी कहाणी’ प्रमाणे घरात सासूरवास तर शेतात, कारखान्यात बायांना होणाऱ्या छळाचं नेमकं वर्णन यात दिसून येतं.

गरीब घरच्या एका मुलाची व्यथा खालील गीतात दिसून येते. आईबाबा नसलेल्या, ताई सासरी गेलेल्या मुलाचे काय हाल होतात.

वाट कुणाची पाहू मी आई गं
दिवा लावायला घरी कोणी नाही गं
माझ्या बाबांना राग माझा आला
सासरीला निघून गेली ताई गं...

तू गेलीस तेव्हापासून
कोणी न कुरवाळीले मला
गेली दिवाळी उटणी लावून
कोणी न दिधले स्नान मला
तू जाण्याची केली फार घाई गं
कोणाशी सांगावे गान्हाणे
कुणी कुणाचं ऐकत नाही गं...
एकच सदरा धुऊनी घालतो
कोणी न शिवला दुसरा मला
ठिगळं लावूनी दैन्य लपवितो
तरी हिनवती मुलं मला....
फी अजून दिलीच नाही गं
मास्तर वर्गात बसू देत नाही गं
कुणाशी सांगावं रडगाणं
कुणी कुणाचं या जगी नाही गं...
खेडोपाडी अशा अनेक आया- अनेक
बहिणाबाई असतील. त्यांना थोडीफार
प्रसिद्धी मिळाली तर...

श्रीकांत पेटकर
सुकृती आर्ट्स
ए-०९/३०२, चिनार, लोकउद्यान,
कल्याण (प.) - ४२१ ३०१
मोबाइल - ९७६९२ १३९१३.

ग्रंथालीचे ताजे प्रकाशन

**वाहतुक ठप्प
बसू नक्का गप्प!**

काशणी व उयाय

अशोक दातार

**वाहतुक ठप्प
बसू नक्का गप्प!
काशणे व उपाय
अशोक दातार**

वाहतूक ठप्प.... हा आपला दररोजचा चीड आणणारा अनुभव. ५५ उड्हाणपूल बांधले गेले, वांद्रे-वरळी सागरी सेतू आता जुना झाला, ही उंदं झाले. मोटारींचा महापूर वाढतोच आहे आणि मुंबईकरांनी, वाहतूक सुरळीत होईल ही आशाच आता सोडून दिली आहे. मुंबईतच नव्हे तर इतर शहरात देखील वाहतूक कोंडीचा गळफास लोकांना जाणवू लागलाय. यावर काही कठोर, प्रामाणिक परंतु निश्चित आणि परिणामकारक असे उपाय या पुस्तकात सुचविले आहेत. हे पुस्तक आपल्याला, “आहे हे असेच चालणार आणि परिस्थिती अधिकच बिक्ट होणार आहे. पर्यावरणाविषयी केवळ बोलायचे असते, त्यासाठी आपण करायचे काहीच नसते आणि शेवटी सरकार काय करणार आहे ते आपल्याला माहीतच आहे, कशाला वेळ घालवा” या मनोवृत्तीतून बाहेर काढून असा आशावाद जागृत करेल ही अपेक्षा!

मूल्य १२० रुपये • सवलतीत ७० रुपये

दैवजात दुःखे भरता
दोष ना कुणाचा
पराधीन आहे जगती
पुत्र मानवाचा

खरेच मानवाचा पुत्र पराधीन आहे का? नशिबात दुःख असेल तर ते सहन करण्यापलीकडे त्याच्यासमोर कोणताही पर्याय नाही हे खरे आहे का? ज्याला पुरुषोत्तम मानले गेले आहे अशा श्रीरामाबद्दल काढलेले हे उद्गार खरे म्हणायचे का, की मानवाचा हा पुत्र पराधीन आहे...?

नाही, निश्चित नाही. तो पराधीन तर मुळीच नाही. दैवाशी दोन हात करण्याची तयारी ठेवणारा मानवाचा पुत्र दैव घडवणारा आहे. प्रयत्नांनी, मेहनतीने तो आपले आयुष्य बदलू शकतो. डॉ. शरदकुमार दीक्षितांनी प्रयत्नांनी केवळ स्वतःचे नाही तर दुसऱ्यांचेही नशीब बदलवले आहे. प्रयत्नवादावर विश्वास ठेवणारा हा मानवाचा पुत्र एक अथक प्रतीक म्हणून, आशेचा किरण म्हणून, नेहमीच सर्वासमोर उभा आहे. नशिबाच्या पुढे तितक्याच सामर्थ्याने उभा राहणारा मानवाचा पुत्र मला डॉ. शरदकुमार दीक्षितांच्या रूपाने भेटला. त्यांच्या असामान्य व्यक्तिमत्त्वाने अनेकांना नवीन दिशा दाखवली. असामान्य धैर्य, अथक प्रयत्न अन् सामाजिक जाणीव असलेल्या डॉ. दीक्षितांना आठवा चिरंजीव का म्हणून नये?

‘चिरंजीव हो’ असा आशीर्वाद प्रत्येक आई आपल्या मुलांना देत असते, पण केवळ दीर्घायुष्य म्हणजे चिरंजीवीत्व असते? आपल्या धर्मग्रंथात सात चिरंजीव आहेत. प्रातःस्मरणीय श्लोकांमध्ये त्यांच्यावर एक श्लोक आहे –

अश्वत्थामा बलिव्यासः हनुमांश विभीषणः
कृपः परशुरामच समै चिरंजीविनः

अश्वत्थामा, बली, व्यास, हनुमान, विभीषण, कृप, परशुराम ह्या सगळ्यांना चिरंजीव मानले गेले आहे. ह्या सगळ्यांना

डॉक्टर शरदकुमार दीक्षित - आठवा चिरंजीव विद्या मुडगेरीकर

अमरत्वाचे वरदान आहे असे मानले आहे. पण जेव्हा मी या सर्व चिरंजीवांचा विचार करते, तेव्हा मला हे पटत नाही, की हे सगळे अद्यापही जिवंत आहेत. प्रत्येक जीव जेव्हा जन्माला येतो तेव्हा जन्माबोरबर मृत्यूही घेऊन येत असतो. हा निसर्गाचा नियम आहे. मग हे सात जण त्याला अपवाद असतील? केवळ ह्यांनाच चिरंजीव का मानायचे?

खरे तर आम्हाला धार्मिक गोष्टी स्वीकारण्याची सवय! ‘का’ हा प्रश्न विचारायचा नाही. प्रश्न मनात आला तरी विचारायची हिंमत नाही. कारण धर्म फक्त मा अनुचर म्हणतो. पण जेव्हा मी माझ्या भाऊच्याला कृष्णजन्माची गोष्ट सांगत होते व सांगितले, की तुरुंगाची दारे आपोआप उघडली, तेव्हा चार वर्षांच्या आनंदने मला हसत सांगितले, ‘आपोआप कशी उघडतील? रिमोटने उघडली असतील.’ म्हणजे चमत्कारावर आज माझा भाचा, आनंद विश्वास ठेवायला तयार नाही. त्याला पेटल असे शास्त्रीय कारण सांगायला हवे.

मग मी कृष्णाची गोष्ट सांगत असताना त्यात गरजेनुसार बदल करत गेले. जसे-पूतनामावशीने दुधात विष मिसळून ती दुधाची बाटली कृष्णाला दिली; पण कृष्ण रोज दूध प्यायचा, म्हणून तो खूप स्ट्राँग होता. त्याने विष असलेल्या दुधाची बाटली पूतनामावशीच्या तोंडात घातली अन् पूतनामावशी बेशुद्ध झाली. आनंदला ही गोष्ट पटली. आज असाच बदल चिरंजीवांबाबत, मला माझ्या समाधानासाठी करावा लागत आहे.

हे चिरंजीव, ज्यांना अमरत्वाचे वरदान मिळाले आहे, ते खरोखरच मृत्युंजय आहेत? त्यांना मृत्यू शिवलाही नाही. मग ते खरोखरच जिवंत असतील का? जिवंत असल्यास ते दिसत का नाहीत?

खूप वर्षांपूर्वी, नागपूरला शिकत असताना काही जणांकडून मी ऐकले होते की नर्मदेवी परिक्रमा करताना त्यांना वाटेत अश्वत्थामा भेटला. प्रसिद्ध लेखक गो.नी. दांडेकर ह्यांच्या पुस्तकांतही याचा उल्लेख आहे. त्यांच्या कपाळावर जखम होती. तो गावकरी वेशात होता. तो अजिबात बोलत नाही. केवळ कपाळावरील जखमेवर लावण्यासाठी तेल मागतो. आज वाटते, केवळ कपाळावर जखम आहे म्हणून त्याला अश्वत्थामा म्हणायचे का?

जेव्हा मी बुद्धीला पटेल असा विचार करते तेव्हा मला वाटते, हे चिरंजीव प्रतिकात्मक असावेत. हनुमान (मारुती) हे शक्तीचे दैवत आहे. शक्तीची उपासना मारुतीला स्मरूनच केली जाते. शक्ती आजही जिवंत आहे, तिचे अस्तित्व कायम आहे. ह्या शक्तीचे प्रतीक म्हणजे हनुमान! म्हणूनच हनुमान चिरंजीव!

जेव्हा मी प्रतीक म्हणून चिरंजीवांचा विचार करू लागले तेव्हा प्रत्येक चिरंजीव मला वेगवेगळ्या गोष्टीचे प्रतीक वाटू लागला. मारुती शक्तीचे प्रतीक तर अश्वत्थामा वैफल्याचे, केलेल्या चुकांचे, दुःख, पराभवाचे प्रतीक वाटला. त्याच्या कपाळावरील जखम ही आयुष्यात येणाऱ्या वैफल्याचे, केलेल्या चुकांचे, दुःखाचे प्रतीक आहे. चुका करणे,

त्याबद्दल पश्चात्ताप वाटणे, वैफल्य येणे हे सजीवांच्या आयुष्याशी संबंधित आहे. व्यास महाभारत आज हजारो वर्षांनंतरही जिवंत आहे. आजही महाभारत तितकेच लोकप्रिय आहे. महाभारतातल्या व्यक्तिरेखा, प्रसंग आजही दिसतात. महाभारत विविध प्रसंगांनी नटलोले साहित्य म्हणून अजरामर आहे. त्यातील व्यक्तिरेखांत आजही साहित्य आढळते. अशा महान ग्रंथाची निर्मिती करणाऱ्या व्यासांना चिरंजीव का समजूनये? बली हा दानाचे-दातृत्वाचे प्रतीक आहे कारण प्रत्यक्ष परमेश्वर, जी सर्वशक्तिमान अशी शक्ती आहे, तिला दान करणारा बली हा निश्चितच दातृत्वाच्या प्रतीकासाठी योग्य आहे. मी बिभीषणाचा विचार करते तेव्हा तोच एक असा होता की त्याने रावणाला, प्रत्यक्ष राजसत्तेला विरोध केला. खेरे तर, रावणानं सीतेला परत पाठवावे असे अनेकांना वाटत होते. रावणाने हा प्रस्ताव ऐकला नाही. सगळे रावणाच्या बाजूने लढले. बिभीषणाने मात्र सीतेला परत पाठव असे स्पष्ट सांगितले. तेही लहान भाऊ असून! त्या वेळी राजाला देवाचा अंश मानले जात होते. अशा सतेला त्याने विरोध केला. राजा जर चुक्त असेल तर त्याला विरोध करण्याचे धाडके केवळ बिभीषणानेच दाखवले, म्हणून तो चिरंजीव!

या दृष्टीने विचार करत असताना कृप हे गुरु-शिष्य-परंपरेचे प्रतीक वाटतात.

जेव्हा मी परशुरामाचा विचार करते तेव्हा अन्यायाविरुद्ध आवाज उठवणारा परशू! हा परशू धारण करणारा परशुराम! म्हणूनच तो चिरंजीव! क्षत्रियांतील सामर्थ्याचा, अन्याय करणाऱ्या प्रवृत्तीचा नाश करण्याचा प्रयत्न परशुरामाने एकदा, दोनदा नाही, तर सात वेळा केला. पण, तो पृथ्वीवरून अन्याय नाहीसा करू शकला नाही. अन्याय आजही पृथ्वीवर होतो आहे. नव्हे, तो जास्तच वाढत आहे. अन्यायाला विरोधही होत आहे, पण ती अन्याय करण्याची प्रवृत्ती समूळ नाहीशी झाली नाही,

म्हणूनच अन्यायाला विरोध करणाऱ्याचे प्रतीक म्हणून परशुराम हे चिरंजीव असावेत!

जेव्हा मी या सातही चिरंजीवांचा विचार केला तेव्हा लक्षात आले की ते वेगवेगळ्या गोष्टीचे प्रतिनिधित्व करतात. मला ह्या सगळ्या चिरंजीवांमध्ये एक साम्य दिसते. ह्या सगळ्यांनी दैव बदलण्याचा किंवा त्याला विरोध करण्याचा प्रयत्न केला नाही. जे दैवात असेल तसे आयुष्य ते जगले आहेत. उदा. अश्वत्थामा! अश्वत्थाम्याचं चिरंजीवित्व हे शापित आहे. आजही तो कपाळावर वाहती जखम घेऊन फिरत आहे. ही जखम बरी ब्हावी म्हणून त्याने प्रयत्न केलेला दिसत नाही. बाकीच्या चिरंजीवाच्या आयुष्यात फारसे चढउतार दिसत नाहीत. मुळात चिरंजीवांबद्दल जास्त माहितीही नाही. लोकांच्या बोलण्यात फक्त अश्वत्थाम्याबद्दल कुतूहल असते. काही दिवसांपूर्वी टीव्हीवर अश्वत्थाम्याबद्दलच्या न्यूजला भरपूर कवर्हेज दिले गेले. करमणूक व काहीतरी सनसनाटी बातमी यापलीकडे त्यात अर्थ नव्हता. सगळीच माहिती काल्पनिक होती. म्हणूनच त्यावर मी विश्वास ठेवू शकत नाही. या सगळ्याच चिरंजीवांच्या आयुष्यात प्रयत्नवादाला स्थान दिसत नाही. प्रयत्नाने आयुष्य वेगळे होऊ शकते हे ह्या चिरंजीवांना मान्य नसावे. त्यामुळे मानवी प्रयत्नाला अर्थ नाही असाच सूर निघतो.

पण आज एकविसाव्या शतकात मला प्रयत्नवादावर विश्वास ठेवणारा, प्रयत्नांनी आपले अवघे आयुष्य बदलणारा, तसेच दुसऱ्यांचे आयुष्यसुद्धा बदलवणारा चिरंजीव डॉ. शरदकुमार दीक्षितांच्या रूपाने भेटला. हा आठवा चिरंजीव जन्माला आला आहे असे मला वाटते. तो चिरंजीव म्हणजे प्रयत्नवाद! तो मानवी प्रयत्नाचे प्रतिनिधित्व करतो. तो सांगतो की प्रयत्न हे निष्फल नाहीत. मानवी प्रयत्नाने दैव बदलू शकते. माणूस हा दैवाधीन नाही, तर प्रयत्नांच्या जोरावर तो आपले नशीब बदलू शकतो. प्रयत्नांना मानवी आयुष्यात अधिष्ठान मिळवून देण्याचा चमत्कार या आठव्या चिरंजीवाने केला आहे.

डॉ. शरदकुमार दीक्षित हे वैद्यकीय क्षेत्रातील असामान्य व्यक्ती आहेत ते एक निष्णात प्लॅस्टिक सर्जन, रिकन्स्ट्रुक्टिव सर्जन, ऑप्थल्मॉजिस्ट आहेत. ते दरवर्षी भारतात सहा महिने येऊन वेगवेगळ्या ठिकाणी प्लॅस्टिक सर्जरीचे फ्री कॅम्प्स घेतात व रोग्यांना नवजीवन देतात. कुरुपतेला सौंदर्याचे वरदान देतात. डॉ. दीक्षितांना भेटल्यानंतर असामान्य, अलौकिक, प्रयत्नवाद ह्या शब्दांचा खरा अर्थ समजला. त्यांची जीवनिष्ठा बघून मी भारावून गेले.

मी जसजशी डॉक्टरांबद्दल वाचत-ऐकत गेले. तसेतसा माझा त्यांच्याबद्दलचा आदर वाढला. त्यांच्या आयुष्याचा आलेख पाहून मी थक झाले. स्वतःच्या प्रकृतीचा, तब्येतीचा खाली जाणारा आलेख त्यांनी प्रयत्नांची पराकाष्ठा करून खेचून वर नेला, नव्हे गगनाला भिडवला आहे. अनेकदा सगळे संपले असे वाटत असताना डॉक्टरांनी प्रयत्न करून त्या संकटावर मात केली आहे. त्यांच्या हा प्रयत्नवादच प्रत्येकाला प्रेरणादायी वाटतो. त्यांच्या या जीवनिष्ठेनेच मला प्रेरित केले. आज अनेक जण प्रयत्नांची पराकाष्ठा करून अत्यंत यशस्वी झालेले आहेत. ते सर्वच जण एक आदर्श बनले आहेत. अशा व्यक्ती मला नेहमीच आदरणीय वाटतात. अशा व्यक्तींमध्ये डॉ. दीक्षितांचे स्थान फार वरचे आहे.

आर्थिक परिस्थितीवर मात करत डॉ. शरदकुमार दीक्षित हे डॉक्टर झाले. त्यांचे सर्व शिक्षण स्कॉलरशिपवर झालेले आहे. स्कॉलरशिपचा पैसा म्हणजे इथल्या जनतेचा पैसा. त्या पैशावर मी शिकलो, म्हणून इथल्या जनतेचे मी देणे लागतो, असे म्हणणारा हा निष्णात सर्जन केवळ म्हणून थांबला नाही, तर त्याने आपल्या म्हणण्याला कृतीची जोड दिली. अत्यंत वैभवसंपन्न असे आयुष्य नाकारून, कमावत असलेला सगळा पैसा इथल्या गरीब जनतेच्या सेवेसाठी लावला. प्लॅस्टिक सर्जरीचे दालन गरिबांसाठी उघडे करून दिले.

एक निष्णात सर्जन म्हणून डॉ. दीक्षित

अमेरिकेत सुखाने जीवन जगू शकले असते. पण डॉक्टरांचे मन मात्रभूमीकडे ओढ घेत होते. त्यांना दिसत होती ती भारतातील गरीब, अपंग कुरूप मुले. फाटलेले ओठ, दुमडलेले कान, तिरळेपणा, अशा अनेक कारणांनी कुंटुबाने आणि समाजाने नाकारलेली ही मुले. व्यंगामुळे समाजाची अवहेलना सहन करणाऱ्या ह्या अभागी जीवांना आपल्या ज्ञानाचा, कौशल्याचा लाभ द्यावा म्हणून डॉ. दीक्षितांनी वरळी येथे लायन्स क्लबच्या साहाय्याने पहिला 'फ्री प्लॅस्टिक सर्जरी कॅम्प' घेतला. वर्षातील काही महिने भारतात घालवण्याचा त्यांचा निधार अशा प्रकारे आचरणात येऊ लागला.

त्यावेळी प्लॅस्टिक सर्जरीबद्दल आपल्या देशात फारसे माहीत नव्हते. त्या काळात १९६८ मध्ये 'ईंडिया प्रोजेक्ट'ची स्थापना करून डॉ. दीक्षितांनी मोफत प्लॅस्टिक सर्जरीचे कॅम्प घ्यायला सुरुवात केली. सुरुवातीला ह्या कॅम्पना विरोध झाला. तेव्हा सांशंकपणे बघणारे भारतीय डॉक्टर नंतर ह्या उपक्रमात सामील झाले. आजपर्यंत एक लाखापेक्षाही जास्त यशस्वी ऑपरेशन करून डॉक्टरांनी नवीन विक्रम निर्माण केला आहे. डॉक्टरांच्या ह्या विक्रमात महत्त्वाचा वाटा आहे तो भारतातील वेगवेगळ्या संस्था-उदाहरणार्थ, रोटरी, लायन्स, जैन सेवा संघटना यांचा. त्यांनी डॉ. दीक्षितांचे कॅम्प आयोजित केले. कॅम्प यशस्वी व्हावेत, गरजूंना फायदा मिळावा यासाठी कॅम्पचे शिस्तबद्द आयोजन केले. त्यात सरकारचा किंवा कोणत्याही राजकीय पक्षाचा सहभाग नाही.

डॉक्टरांच्यासाठी १९७८ साल दुर्दैवी, प्रचंड उलथापालथीचे ठरले. अलास्का येथील घरून हॉस्पिटलला जात असताना त्यांची गाडी बर्फावरून घसरली. सीटबेल्टमुळे डॉक्टर गाडीच्या बाहेर फेकले गेले नाहीत व त्यांना इजा झाली नाही. पण सिटबेल्टमुळे गळा, घसा यांचे स्नायू खूप दुखावले गेले, अन् इथूनच एका यक्षाचे शापित जीवन सुरु झाले. इथूनच नियती

आणि डॉक्टरांचे प्रयत्न ह्यांच्यातील लढाई सुरु झाली. आजपर्यंत हा जीवनसंग्राम संपला नाही.

अपघातानंतर दोन दिवसांनी डॉक्टरांना ऑपरेशन थिएटरमध्ये चाकू धरता येईना. डॉक्टरांच्या उजव्या हातातली शक्ती गेली. एका निष्णात सर्जनसाठी उजवा हात निकामी होणे ही किती भयंकर गोष्ट आहे! वाटले होते, सगळे संपले आहे, पण हा वज्राघात डॉक्टरांनी असामान्य धैर्य दाखवून सहन केला. नुसताच सहन केला नाही, तर तितक्याच धैर्यने, डाव्या हाताने शस्त्रक्रिया करण्याचा सराव सुरु केला. तीन वर्षांच्या अथक प्रयत्नांनी, डॉक्टर डाव्या हाताने शस्त्रक्रिया करू लागले! त्यांनी जी गुणवत्ता ऑपरेशन करण्यात मिळवली होती, तो केवळ दैवी योग नव्हता तर डॉक्टरांच्या प्रयत्नांची परिसीमा होती. 'यश मिळेपर्यंत प्रयत्न' हा मूलमंत्र डॉक्टरांनी सर्वाना दिला. केवळ एका हाताने ऑपरेशन करणे हे सर्वसामान्यांच्या कल्पनेतही बसत नाही, पण ही गोष्ट डॉक्टर शरदकुमार दीक्षितांनी यशस्वी करून दाखवली.

पुढील काळात त्यांना घशाचा कॅन्सर झाला, तोही विकोपाला गेलेला. डॉक्टरांना सांगण्यात आले होते की त्यांचे आयुष्य जेमतेम एक वर्षाचे आहे. त्यावेळी डॉक्टरांनी त्यांची सगळी संपत्ती मुलांच्या व बायकोच्या नावे करून टाकली.

घशाच्या कॅन्सर ऑपरेशनमध्ये डॉक्टरांचे स्वरयंत्र काढावे लागले. सुंदर आवाजाची देणगी लाभलेल्या डॉक्टरांची वाचा गेली. संगीत विशारद असलेल्या दीक्षितांना गाणे फार दूरीची गोष्ट होती, साधे बोलणेही शक्य नव्हते. नैराशयाचा गडद काळोख पसरला होता. एका कूर वास्तवाशी सामना करण्यासाठी डॉक्टर तयार झाले. बोलता येत नाही म्हणून ते स्वस्थ बसले नाहीत, तर त्यांनी 'इसाफेगल स्पीच'चा सराव सुरु केला. नियतीने निर्माण केलेल्या प्रत्येक आव्हानाला डॉक्टरांनी प्रयत्नांनी चोख उत्तर दिले.

इसाफेगल स्पीचमध्ये पोटात हवा भरून घ्यायची व नंतर ती हळूळू सोडायची. डेकर देताना ॲट्टब असा आवाज येतो ना त्या आवाजाची. शब्दांची फोड करून बोलणे म्हणजे इसाफेगल स्पीच. या पद्धतीने बोलणे शिकायला डॉ. दीक्षितांना पाच वर्ष लागली. सध्या डॉक्टर याच पद्धतीने बोलतात आणि त्यांचे बोलणे व्यवस्थित समजते. स्वतःच्या सुखदुःखाची, वेदना, मनस्तापाची, कशाचीही पर्वा न करता डॉक्टरांनी भारतातील कॅम्प चालू ठेवले, नव्हे ते यशस्वी केले!

त्यांची थक्क करणारी जिद आणि नियतीचे क्रौर्य यांचा सामना सुरु होता. नियती अधिकच कूर बनली. डॉक्टर डगमगले नाहीत. त्यांनी नियतीला चोख उत्तर दिले.

इसाफेगल स्पीचमुळे पोटात प्रमाणापेक्षा जास्त हवा ओढून घ्यावी लागायची. त्यामुळे हृदयावर दाब वाढला. १९८८ मध्ये डॉक्टरांना तीव्र हार्ट अॅटॅक आला. अॅंजिओप्लॉस्टी करावी लागली. डॉक्टरांच्या सहनशक्तीची परिसीमा होत होती. स्वतःच्या तब्येतीची इतकी वाताहत होऊनही त्यांना भारतातील गरीब जनता आठवली. प्रकृतीच्या तक्रारीकडे दुर्लक्ष करून त्यांनी मोफत प्लॅस्टिक सर्जरीचे कॅम्प सुरुच ठेवले. आजही रुग्णाची सेवा अखंडपणे करताना डॉक्टर स्वतःची वेदना विसरून जात होते.

डॉक्टरांचे हे भारावून, न थकता काम करणे, स्वतःच्या आजारपणाकडे दुर्लक्ष करणे इतरांना काळजीचं कारण बनले आहे. डॉक्टरांना प्रत्येक पेशांटमध्ये परमेश्वर दिसतो. माझी पंधरा मिनिटे देऊन जर पेशांट सुखी होत असेल, त्याला आशेचा किरण मिळत असेल, तर मी ते का करू नये? असा प्रश्न विचारत डॉक्टर ऑपरेशन करत जातात. त्यांचा आयुष्याकडे बघण्याचा उदार दृष्टिकोन, दुसऱ्यांच्या आयुष्यात आनंद निर्माण करण्याचा प्रयत्न अतिशय प्रेरणादायी आहे. त्यांचा तो प्रयत्नावादच प्रत्येकाला प्रोत्साहन देतो.

नियतीलाही त्यांची परीक्षाच वाहायची होती. १९९४ मध्ये अहमदाबादला डॉक्टरांना हार्ट अँटेक आला. डॉक्टरांनी हॉटेलकडे जाणारी गाडी वळवून हॉस्पिटलकडे न्यायला लावली. स्वतःच स्ट्रेचर बोलावून ते तिसन्या मजल्यावर गेले. तेथील नर्सला कोणते इंजेक्शन द्यायचे याची सूचना देऊन ते बेशुद्ध झाले. इतकी जागरूकता डॉक्टरांनी कशी मिळवली असेल, इतक्या कठीण परिस्थितीत माणूस इतका सावध राहू शकतो?

खेरे तर, तातडीने शस्त्रक्रियेची गरज होती, पण आपली केस अतिशय गुंतागुंतीची आहे व अमेरिकेतील ज्या डॉक्टरांनी त्यांची पहिली अँजिओप्लॅस्टी केली होती त्यांनीच हे ऑपरेशन करावे, असं डॉक्टरांना वाटत होतं. थोडे बरे वाटल्यावर डॉक्टर न्यू यांकिला गेले. विमानतळावरूनच त्यांना त्वरित हॉस्पिटलमध्ये नेण्यात आले. त्यांच्यावर तातडीने शस्त्रक्रिया करण्यात आली. ट्रिपल बायपास सर्जरी करावी लागली!

डॉक्टरांच्या तीन रोहिण्या ९० टक्के निकामी झाल्या होत्या. हृदय फक्त १८ टक्के

काम करत होते. डॉक्टर वाचले, पण हालचालीवर प्रचंड मर्यादा आल्या. डॉक्टरांना व्हीलचे अरचा स्वीकार करावा लागला. त्यांना कायम ऑक्सिजन सिलेंडर बरोबर ठेवावे लागते. व्हीलचे अर नशिबी आली म्हणून डॉक्टर डगमगले नाहीत. डॉ. दीक्षित व्हीलचे अरवर बसून शस्त्रक्रिया करतात. त्यांचे शस्त्रक्रियेतील कौशल्य थक्क करणारे आहे. ‘व्हीलचे अर बाऊंड डॉक्टर’ म्हणून त्यांचा गौरवाने उल्लेख केला जातो.

व्हीलचे अर जी इतरांना अगतिकतेचे प्रतीक वाटते, तीच व्हीलचे अर डॉक्टरांच्या आयुष्यात आशेचे प्रतीक बनली. अशाही परिस्थितीत दरवर्षी डॉक्टर भारतात येतात. हजारो ऑपरेशन यशस्वी करतात. भारतातली गरीब मुले त्यांची मूकपणे प्रतीक्षा करतात. त्या गरीब मुलांची प्रतीक्षा हीच डॉक्टरांच्या जगण्याची शक्ती आहे. त्यांची प्रेरणा आहे. डॉक्टर म्हणतात, “मी एक ऑपरेशन केल्यावर मला एक दिवसाचं आयुष्य मिळतं असं मला वाटतं.” हा विश्वास डॉक्टरांना भारतात येण्यास भाग पाडतो.

नियतीच्या हातातले खेळणे बनणे

डॉक्टरांनी कधीच स्वीकारले नाही. अनेकदा नियतीने त्यांची परीक्षा घेतली. त्यांना आव्हान दिले. प्रत्येक वेळी अथक प्रयत्न करून त्यांनी त्यावर मात केली. त्यांनी कृतीने दाखवून दिले की प्रयत्न हे तेहापर्यंत करायचे असतात जोपर्यंत यश येत नाही. मी प्रयत्न केला पण मला यश आले नाही असे म्हणून थांबलात तर परमे श्वरही तुम्हाला मदत करणार नाही. प्रयत्नाने माणूस काय करू शकतो हे डॉक्टरांनी लोकांना दाखवून दिले आहे. म्हणूनच मला डॉ. शरदकुमार दीक्षित हे प्रयत्नाचे प्रतीक वाटतात. मला ते आठवा चिरंजीव वाटतात. कधी काळी अश्वत्थामा त्यांना आयुष्याच्या वाटेवर भेटला तर ते म्हणतील, ‘ये, तुझी ती कपाळावरची जखम मला डिस्टर्ब करते. मी तुला त्या जखमेपासून मुक्ती मिळवून देतो. अजून किती काळ ती जखम तू बाळगणार आहेस. मला प्रयत्न करून पाहू दे. निश्चितच तू त्या वाहत्या जखमेपासून मुक्त होशील.’”

(डॉ. शरदकुमार दीक्षित यांच्यावरील ‘आठवा चिरंजीव’ हे पुस्तक ग्रंथालीतीर्फे लवकरच प्रसिद्ध होत आहे.)

हृत्या - राकेश भडंग

एके काळचा नक्षलवाद आणि आताचा माओवाद... तन्हा एकच. नक्षलवादी जन्माला का येतात याची अनेक स्पष्टीकरणे वाचली गेली असतील परंतु त्यामागचा भावनातिरेक आणि तत्त्वज्ञानाचा आधार क्वचित कोणी असा उलगडून दाखवला असेल!

तरुण पत्रकार मानव जगापुढे सत्य मांडावे म्हणून बंगाली वृत्तपत्रसृष्टीत प्रवेश करतो. १९७०च्या दशकात नक्षलवादाचा छडा लावू पाहतो त्याला ज्या प्रकारच्या सत्यास सामरे जावे लागते त्यामुळे त्याच्या मनात एका बाजूला वास्तव परिस्थिती विषयी आणि दुसऱ्या बाजूला प्राणीमात्र आणि निसर्ग यांच्याविषयी अनेक प्रश्न तयार होतात व तोच त्याची उत्तरे शोधत जातो.

मूल्य ३५० रु. सवलतीत २१० रु.

सैतानाची खुशी - राकेश भडंग

राकेश भडंगाची कविता विचारपरिप्लुत आहे; पण विचारजड नाही. तो सान्या जगाचे प्रश्न, भावभावना समजावून घेऊ शकतो आणि थेट मानवी अस्तित्वाच्या मुद्यालाच भिडतो. बिकट तत्त्वज्ञान वाटावे अशी ही गुंतागुंत तो कवितेच्या रेषांमधून सरळ मांडत जातो. त्यामध्ये प्रेमाची कविता आहे, हसण्याखेळण्याची कविता आहे, स्त्रीमुक्तीची कविता आहे, इसापाचीही कविता आहे... राकेश भडंगाच्या कवितांचा हा पसारा वाचून त्याच्या आधुनिक दृष्टीचा प्रत्यय येईल आणि वाचकाची समजूत प्रगल्भ होईल...

मूल्य ८० रु. सवलतीत ५० रु.

कन्टिन्युअम

सु.गो. तपस्वी

समाजकारण व लोकशाही राजवट, भारतीय नागरिक व देशातील आजची परिस्थिती आणि ह्या गोष्टींचं स्वाभाविक मानवी वर्तणुकीच्या पार्श्वभूमीनुसार समर्पक विश्लेषण व विवेचन, ह्या मुद्यांवर गेली आठ-दहा वर्ष मी विचार केला. महाराष्ट्रभर फिरतो, अनेकांना भेटलो; त्या मंडळींमध्ये अस्यासक होते, नेते होते, सामान्य नागरिक होते, तद्वत मानव्यशास्त्रांशी निगडीत विद्वानही होते.

उपरोक्त प्रयत्नांतून खूप शिकायला मिळालं. जी काही पुंजी मिळाली त्यातून जसा उलगडा झाला तसे काही संभ्रमही निर्माण झाले. मानवी मनाचं थोडंफार आकलन झालं, वर्तणुकींचा बोध झाला व सामाजिक परिवर्तनाचा मंत्र सापडला; लक्षात आलं, की समाजपरिवर्तन हे एक ‘कन्टिन्युअम’ असतं.

कन्टिन्युअम ह्या इंग्रजी शब्दाला मराठी प्रतिशब्द मला तरी माहिती नाही. कन्टिन्युअम ही एक अखंड प्रक्रिया असते व त्या प्रक्रियेतून होणारे बदल ताबडतोब उमजत नाहीत, दिसत नाहीत आणि कळतही नाहीत. कालची, आजची व उद्याची परिस्थिती समानच वाटते. मात्र, हळहळूपुढे सरकणारी परिस्थिती कालांतरानंतर खूप बदललेली असते.

मानवी वर्तणूक सापेक्ष असते. काय बरोबर व काय चूक ह्या गोष्टीना कोण, कुठे, कधी ह्या प्रश्नांचाही संबंध असतो. त्या संदर्भांशिवाय केलेलं निदान चूक ठरू शकत.

प्रत्येकाला आपला दृष्टिकोन योग्य वाटतो. ‘आपलं तेच बरोबर, दुसऱ्याचं चूक’ असा भाव जरी सर्व ठिकाणी नसला तरी आपण निश्चित केलेला मार्ग सार्थ आहे ह्या भावनेन अनेक सामाजिक कार्यकर्ते त्यांचा पर्याय चोखाळत असतात. निवडलेल्या क्षेत्रातील परिघासाठी बहुधा तो त्यांच्यापरीन सोयीचा व योग्य असतोसुद्धा. अशा

आत्मविश्वासामुळेच फळाची अपेक्षा न ठेवता ते अविरत कार्यरत असतात. मात्र होणारं परिवर्तन कोणा एकाच्या प्रयत्नांतून होईल, अथवा झालं असं मानण वा म्हणण चुकीचं ठरत. अनेक कारणांनी परिवर्तन होत असतं, बरं का वाईट ते काळ ठरवतो. माझ्या दीर्घ प्रवासात ज्या गोष्टींचं आकलन झालं ते मुद्दे इथे शीर्षकांनुसार मांडतोय. काही तत्त्व आहेत, काही माझी मतं आणि उरलेले न उलगडलेले प्रश्न!

प्रस्तुत विवेचन हा शब्दांचा खेळ आहे, शब्दच्छल तत्त्वज्ञान आहे, ते वाचकांनी ठरवायचं आहे. त्या गरजांचा विचार, सुधाराणांची शक्याशक्यता आणि सार्थ उपाययोजना समाजाने ठरवायची आहे.

समाजकारण – राजकारण

- सार्वजनिक कार्य करत असलेल्या नेत्याला प्रत्येक घटकाचं, गटाचं भलं नेहमीच साधता येत नाही. नेत्यांचा रोख जास्तीत जास्त लोकांच्या भल्याकडे असतो, असायला पाहिजे.

- मूल्यं, नीती, न्याय व नियमांचं कायम पालन करत राहिलं, तर निवङ्ग कसं येता येईल? राज्य कसं करता येईल? नेत्यांच्या सार्वजनिक वर्तणुकीत दुटप्पीपणा असू शकतो, परंतु वैयक्तिक स्वार्थ असू नये. ह्या दोन गोष्टींतील फरक उमगाण महत्वाचं. नेत्यांन दुसऱ्या गोष्टींचं किती पालन केलं ह्यावर सुदृढ समाजनिर्मिती अवलंबून असते.

समृद्धीचं वितरण

- स्वातंत्र्यानंतर देशात झालेल्या प्रगतीतून समृद्धी आली, पण तिचं व्हावं तसं वितरण

झालं नाही. ही गोष्ट, एकापरीने, कुत्रानं तोंडानं शेपटी पकडण्याचा प्रयत्न करण्यासारखी आहे. लोकशाही राजवट स्वीकारल्यानं आजच्या भारतात ‘राजे’ लोकांची संख्या भरपूर वाढती आहे, एकीकडे हे ‘राजे’ गबर होत चालले आहेत तर बहुतांश ‘प्रजा’ मात्र होती तिथून फार पुढे सरकलेली नाही. सरंजामशाहीत मुरलेली ‘प्रजा’ समृद्धीच्या वितरणासाठी ‘राजे’ लोकांवर दबाव आणू शकत नाही. देशात सिद्ध झालेली लोकशाही राजवट असूनसुद्धा!

- प्रगती जशी होत जाते तसे आलेल्या समृद्धीचे समाजात योग्य वितरण शासनाकडून करवून घेण्यासाठी लोकशाहीत दबावगटांची आवश्यकता असते. आपण त्या दबावाची अपेक्षा विरोधी पक्षांकडून करत असतो, पण हे लक्षात घेत नाही की शासनातील विरोधी गट म्हणजे लोकशाहीतील कालचे वा उद्याचे ‘राजे’ च असतात.

- समर्थ दबावगट निर्माण होण्यासाठी समाजात तोलामोलाच्या अराजकीय (नॅन पॉलिटिकल) घटकांची आवश्यकता असते. त्यासाठी शिक्षण व वैचारिक क्षमता असलेल्या सधन व सुखवस्तू मध्यमवर्गाची टक्केवारी वाढली पाहिजे.

- देशातील शासनांनी निश्चितच प्रगती साधली. स्वातंत्र्यानंतर सधन, सुखवस्तू मध्यमवर्गाचं प्रमाण वाढलं आहे. भौतिक, आर्थिक प्रगती ही गरजेची प्रक्रिया आहे. देशात उपरोक्त मध्यमवर्गाचं समाजातील प्रमाण वाढतच राहील. परंतु ह्या सुखवस्तू मध्यमवर्गाकडून दबावगट तयार होण्यासाठी त्याच्यात वैचारिक क्षमता कशी निर्माण करता येईल, हा देशापुढील खरा प्रश्न आहे.

प्रगती व प्रगतीबरोबर आवश्यक असलेला विकास

● व्यक्तिगत प्रगती व विकासासाठी समर्पक वातावरण महत्वाचं असतं. आजूबाजूच्या वातावरणातूनच आकांक्षा, धाडस, धमक व कसब ह्या गुणांना खतपाणी घातलं जातं. विकासाची प्रक्रिया धीमी असते. व्यक्तिविकासाचा विचार होण्यापूर्वी पोट भरलेलं असावं लागतं, जे भौतिक प्रगतीतून साध्य होऊ शकतं.

● विविध रंगांच्या शासनांच्या साठेक वर्षांच्या प्रयत्नांनंतर देश 'सुपर पॉवर' बनण्याच्या मार्गावर आहे आणि देशातील परिस्थिती आज समाजाला विकासाच्या उंबरठावर नेण्याइतकी समर्थ आहे.

● आयुष्यात यशस्वी होण्यासाठी सर्वस्व पणाला लावणारा व जुगारी ह्यांतील फरक समाजाला समजावून सांगावा लागेल.

● प्रत्येकाची आकांक्षा, अपेक्षा व गरज वेगवेगळी असते व ती कालमानाप्रमाणे बदलूही शकते. ह्या वैयक्तिक भावनांमुळेच समाजात आर्थिक गट तयार होतात आणि नंतर कलह निर्माण होण्याची शक्यता असते.

● समाजधुरीणांचा मुख्य प्रयत्न असतो, असायला पाहिजे, तो म्हणजे 'बळी तो कान पिळी' ह्या निसर्गनियमाची धार कमी करण. त्यासाठीच समाजबांधणीची गरज असते. अशा समाजबांधणीतूनच बहुजनांचा विकास अपेक्षित असतो.

● नाही म्हटलं तरी, एकाचा लाभ होण्याकरता कोणालातरी नुकसान सहन करावं लागतं; उदाहरणार्थ, नोकराला कामाचा मोबदला कमी दिला की मालकाचा फायदा वाढतो.

परस्परावलंबन

● एकाची सोये, सुख म्हणजे दुसऱ्याला त्रास हे ओघानंच आलं. सरंजामशाहीत राजा प्रजेला सेवक मानतो अन् सेवकाला तो 'त्रास' म्हणजे कर्तव्य वाटत. लोकशाहीतून समता येत असली तरी सेवा चुकलेली नाही, ती मानवी समाजाची गरज आहे. सर्व कामं यंत्रानं होण्याचे दिवस अजून दूर आहेत.

● आधुनिक समाजात म्हणूनच एक प्रचंड सेवाक्षेत्र (सर्विस सेक्टर) निर्माण होत राहतो. आपण सारेच एक-दुसऱ्याचे सेवक असतो. दुसऱ्याला दिलेल्या सेवेचा आपल्याला मोबदला मिळत असतो. तो योग्य का अयोग्य हा सापेक्ष भाग आहे आणि संघर्ष वा सामोपचारातून त्या मोबदल्यात कायम बदल होत असतात.

● प्रत्येकजण सेवा देत-घेत असतो. निवडलेल्या वा कार्यरत असलेल्या क्षेत्रातील सर्व प्रकारची सेवा ही डोकेदुखी वा 'नशीब' न मानता 'व्यवसाय' मानला गेला पाहिजे. प्रस्तुत मानसिकता समाजात निर्माण करावी लागेल. मग त्या व्यवसायाबदल अभिभान निर्माण करता येईल, कुशलता वाढवता येईल, स्वयंपाक्याचा (कूक) बळवाचार्य (शेफ) होईल आणि शिंप्याचा 'फॅशन डिझायनर' होईल.

● समाजबांधणीची गरज ह्याच देवघेवीतून, परस्परावलंबनातून निर्माण होते. सेवाक्षेत्राला व्यवसायाचं रूप दिल्यावरच गरजेची निकोप व समतेवर आधारित समाजबांधणी साधता येईल.

विषमता

● 'कमरेला लोटा बांधून आलेला' निष्कांचन 'मारवाडी' अलोट संपत्तीचा मालक होतो; ते नजरेत भरतं, खुपतं, पण त्यानं घेतलेले अपार कष्ट, टाळलेले मोह, डावललेली सुखं आणि भोगलेल्या मानसिक यातना लक्षात राहत नाहीत, नजरेआड केल्या जातात.

● संचय, साठवण, ही मानवी कृती आहे. इतर प्राणिमात्रांत ती अभावानंच आढळते.

● प्रगत तंत्रज्ञानामुळे संचयात, विशेषतः दृश्य व अदृश्य धनसंचयात कमालीची वृद्धी सहज साधली जाऊ शकते आणि ही गोष्ट मान्य करावीच लागेल की धनसंचय हा प्रभावाचा, बलाचा, शक्तीचा प्रमुख स्रोत ठरते.

● संचय होताना जशी बचत कामास येते, तद्वत, दुसऱ्याच्या संचयावरील कब्जाही उपयोगास येतो. अवाजवी संचयाचा मोह ही स्वाभाविक बाब आहे व त्यातूनच विषमता

निर्माण होते. नीती, नियम, न्याय-अन्याय अशा गोष्टीमुळे संचय साधण्यात बाधा येते. विषमता निर्माण होणं हे कोणत्याही समाजात पूर्णतया टाळता येत नाही. एकदा संचय निर्माण झाला की मग नीती-नियमांच्या गोष्टी करण्यास व आयुष्यातील इतर आकर्षणांकडे लक्ष देण्यास माणूस मोकळा होतो. बहुतांश लोकांना ह्या गोष्टींचं भान आणून देण्यासाठी समाजधुरीणांकडून प्रयत्न झाले पाहिजेत.

● धनसंचयाखेरीज जगण्यातील इतर आकर्षणांना सामाजिक नेतृत्वानं आणि माध्यमांनी महत्व प्राप्त करून दिलं, तसं जगण समाजात मानाचं ठरलं, अशा व्यक्तींचं समाजाकडून कौतूक व्हायला लागलं की मयदिपलीकडील धनसंचय साधण्याचे प्रयत्न, सहसा, थंडावतात. विकसित समाजात भरघोस देणगी देणारी अनेक धनवान कुटुंबे नजरेस येतात तेब्हा असंही म्हटलं जातं, की धनवान कुटुंबातील पहिल्या पिढीच्या श्रीमंतीच्या स्रोतांचा शोध शहाण्यानं घेऊ नये!

समता

● समता आणि समाजता ह्यांत गळूत होता कामा नये. हाताला असलेली पाचही बोटंच असतात, पण ती सारखी नसतात.

● हक्कासाठी झगडणं व सार्थ मोबदला मागणं ह्या क्रियांमध्ये विशेष फरक नाही. वाद निर्माण होतो तो 'सार्थ' ह्या विशेषणामुळे. ही सापेक्षता समाजाच्या मानसिकतेवर अवलंबून असते आणि एकमेकांना दिलेल्या वाणुकीतून त्या त्या समाजात असलेल्या समतेच्या भावनेवर प्रकाश टाकते.

● असमानता सर्वच समाजात सदैव असते, परंतु समाजात समतेची भावना रुजली असेल तर असमानता असूनही पिळवणुकीची, लुबाडलं जाण्याची शक्यता कमी होते.

● लोकांत व्यावसायिक मानसिकता जसजशी वृद्धिगत होत जाईल तशी समाजातील परस्परावलंबनाची जाण व समतेची भावना दृढ होत जाईल.

परमार्थ

● भिकांच्याला भिक्षा देणं आणि स्वेच्छेन

दान करणं ह्यांतील फरक लक्षात घेतला पाहिजे.

● पाप-पुण्याच्या भावनेतून दान होणं वेगळं आणि एखाद्या धमकीला भिक घालणं निराळं. परंतु स्वेच्छेन दान करण्यात दानशूरता दिसून येते.

● निव्वळ परमार्थाच्या हेतून होणारी वर्तणूक विगळाच तो निसर्गनियम नाही. परमार्थात सहसा स्वार्थ दडलेला असतो, मग त्याचं स्वरूप कोणतेही असो. कोणी पुण्याच्या राशी जमा करतो, कोणी इमानदारी खरेदी करतो, तर कोणी नावलौकिक. आश्रित, ‘चमचे’ हीसुद्धा अशाच भावनिक मोठेणारी लक्षणं मानता येतील.

● दानाच्या संदर्भात, देणाऱ्याच्या मानसिकतेआपुलकीला, समतेला किती मान दिला गेला, ही बाब महत्वाची. हेही तेवढंच खरं, की रिकामा घडा भरल्यावरच कडांवरून पाणी ओघळणार, दान दिलं जाणार. प्रत्येकाच्या घड्याचा आकार तर लहान-मोठा असतोच, शिवाय नातेसंबंधानुसार तो बदलतही जातो; एरवी, प्रत्येकजण दानशूर असतो.

● दानासाठी पात्र व्यक्ती म्हणजे गरजू व्यक्ती, ज्या व्यक्तीला दानपात्र व्यक्ती असंही संबोधता येईल. ज्या पात्रात दान टाकतो तेही ‘दानपात्र’च! जेब्हा पात्रात दान टाकलं जातं तेब्बा खरा लाभार्थी कोण हे देणगीदाराला ज्ञातसुद्धा नसतं. ‘दानपात्र’ हा समास समाजातील बहुतांश लोक ज्या पद्धतीनं सोडवतात त्या भावनेतून समाजाची जडणघडण होत असते.

● समाजधुरीणांनी व माध्यमांनी सर्व प्रकारच्या दानशूरतेला महत्व प्राप्त करून दिलं पाहिजे. दानशूरतेचा गौरव झाला पाहिजे. अशा उत्तेजनातून विषमतेवर मात करून गरजू घटकांच्या फायद्याच्या गोष्टी घडवून आणता येतील, जे संघर्षातून विशेष साधलं जात नाही.

नीती-नियम

● पापभीरु आणि सत्कर्मी असा फरक करता येतो का? असंही म्हणता येईल, की

न्यायव्यवस्था पापभीरुंसाठी असते, तर धर्मशिक्षण सत्कर्मी निर्माण करण्याचा प्रयत्न करत असतं. प्रत्यक्षात मात्र असं अनुभवास येतं की ‘पापाचा घडा भरणं म्हणजे पकडलं जाणं, वेळच्या वेळी घडा न शिकणं.’

● पाप-पुण्याला न जुमानता, वैचारिक क्षमतेतून नीती-नियमांची गरज ओळखून, त्यांचं पालन करणाऱ्या सदस्यांच्या टकेवारीतून समाजाची खरी ओळख पटते.

● ‘भ्याड लोक कायद्यांचे लाड करतात अन् द्वाड लोकांना कायद्याची चाड नसते’, असं म्हणत असताना ‘नीती महत्वाची की कायदा’ असेही वाद घातले जातात. त्याचवेळी, कायदे करणारे, पाळणारे-न पाळणारे आणि शिक्षा देणारे सर्व लोक, आपण सगळेच, एकाच समाजाचे प्रतिनिधी असतो आणि आम्हा सांज्यांच्याच वागणुकीत त्या समाजाच्या वृत्तीचं प्रतिबिंब उमटत असतं, ह्या तत्वाचा मात्र विसर पडतो. **लोकशाही**

● समाजात अनेक कारणांनी गट निर्माण होतात- वैचारिक, धार्मिक, व्यवसायांच्या स्वरूपानुसार, भौगोलिक व इतरही अनेक प्रकारचे. काही गट पूर्वनियोजित असतात तर काही विवाद्य मुद्दे निर्माण झाल्यावर उदयास येतात. त्याशिवाय, काही गटांचे उद्देश दृश्य असतात तर काही छुपे हितसंबंध जोपासणारे असे समाजात सर्व प्रकारचे गट कार्यरत असतात. गटांमुळे लाभणारी सुरक्षितता व फायदे गटसदस्यांना, आम्हा सर्वांना, हवे असतात.

● समाजातील प्रत्येक व्यक्ती एकाच वेळी अनेक गटांची सदस्य असते; आणि सदस्यांची विषयपरत्वे, विषयानुरूप फेरविभागणी होत असते. एवढंच काय, कोणतीही व्यक्ती कालमानानुसार गट बदलू शकते, बदलते; ती बाब संदर्भातील सापेक्ष फायदा व सुरक्षितता ह्या गोष्टीवर अवलंबून असते.

● लोकशाहीला ह्या सर्व गटांचे मतप्रवाह समावून घेत, विविध गटांचे हितसंबंध जोपासत कार्यरत राहावं लागतं.

● समाजातील जास्तीत जास्त लोकांचं हित

जोपासत असताना, समतेचं भान ठेवून आणि अल्पसंख्याकांच्या हिताकडे ही दुर्लक्ष न करणारी म्हणून लोकशाही ही समाजबांधणीची, तो नियंत्रित राखण्यासाठी शासनाची, आज ज्ञात असलेल्या पद्धतींतील सर्वोत्कृष्ट पद्धत मानता येईल.

● एकाधिकारशाहीतील व्यवस्थापन, शासन काहीसं सुसून्त्रित भासतं लोकशाहीच्या मानानं ते सोपेही असतं. उपरोक्त महत्वाच्या कारणांस्तव, सर्वोत्कृष्ट असली तरी लोकशाहीतील व्यवस्थापन व शासन काहीसं विस्कळीत भासतं. बन्याच प्रमाणात ते तसं असतं देखील. ते स्वीकारलं पाहिजे कारण लोकशाहीतील शासन एकसूटी असूच शक्त नाही.

● लोकशाहीत ज्या गटांचे प्रतिनिधी आपापल्या गटांचे हितसंबंध जपण्यासाठी प्रभाव पाडू शकत नाहीत ते गट दुर्लक्षित राहू शकतात. म्हणूनच प्रभावी दबावगट निर्माण करणं गरजेचं असतं. आधी नमूद केल्याप्रमाणे ती भूमिका शासनातील - राजकारणातील विरोधी पक्षांवर सोडून देता येत नाही. ह्याच कारणासाठी समाजात प्रभावी अ-राजकीय दबाव निर्माण करणं गरजेचं असतं. अशा दबावगटांचं सामर्थ्य असतं ते वैचारिक क्षमता व स्वातंत्र्य, जे सधन, सुखवस्तू व प्रगल्भ मध्यमवर्गातच असू शकतं.

● राज्य करण्याकरता निवडून येण्यासाठी समाजकारण करणं गरजेचं असतं. समाजहित साधण्याकरताही काही समाजकारणी राजकारणात शिरतात; परंतु, एकदा राजकारणात शिरल्यावर ती व्यक्ती अ-राजकीय राहू शकत नाही, हेही तेवढंच खरं आहे.

● राजकारण व समाजकारण ह्या दोन वेगळ्या गोष्टी आहेत की एकाच नाण्याच्या दोन बाजू? ह्या प्रश्नाचं उत्तर कठीण आहे. मात्र, अ-राजकीय प्रभावी दबावगट हेच लोकशाहीत शासनावर अंकुश राखण्याकरता उपयुक्त ठरतात हा अनुभव आहे.

● लोकशाहीत एका गटाचा मुत्सदी नेता

दुसऱ्या गटाला कपटी वाटू शकतो. तरेवरची कसरत करत असताना नेत्याची होणारी दुटप्पी वर्तणूक माफ करायचं म्हटलं तर एरवी संभ्रम निर्माण होईल, परंतु समाजाची मानसिकता लोकशाहीला पोषक असेल तर त्या परिस्थितीतही समाज शासनावर गरजेचा अंकुश ठेऊ शकतो. म्हणूनच समाजात लोकशाही मानसिकता निर्माण करणं हे समाजधुरीणांचं आद्यकर्तव्य ठरतं आणि वैचारिक क्षमतेची गरज लोकशाही मजबूत करण्यासाठी व निवडलेल्या शासनाकडून परिणामकारक अंमलबजावणीसाठी अधोरेखित केली जाते.

● लोकशाही व्यक्तिस्वातंत्र्याला मानते, परंतु ते स्वातंत्र्य सहसा अभिव्यक्तीपुरतंच मर्यादित असतं. एरवी, समाजात वावरताना, वागताना एक-दुसऱ्याचा विचार गरजेचा ठरतो. संयमी, सुदृढ समाजात तो अभिप्रेत असतो.

सारांशात, समाजसदस्यांना परस्परावलंबनाचं भान आणून देऊन देशाच्या संविधान व कायद्यांनुसार वागण्याची गरज, त्यांच्याच भल्याकरता, त्यांना पटवून द्यावी लागेल. सरंजामशाहीत रुजलेल्या ‘मालक-नोकर’ ह्या संबंधांवर मात करून समाजानं लोकशाहीतील समतेच्या तत्वाला जवळ केलं पाहिजे. मानसिकतेत हा बदल साधण्यासाठी सर्वांनाच पटवून दिलं पाहिजे, की ‘व्यावसायिक’ सेवाक्षेत्र ही आधुनिक समाजाची महत्वाची गरज आहे. भारतीय नागरिकत्वाचं समर्पक आकलन झाल्या-शिवाय समाजाचं सार्वजनिक वर्तन सुधारणार नाही. समाजात प्रस्तुत वैचारिक क्षमता निर्माण करणं ही काळाची गरज आहे, ती कोण पुरी करणार? म्हणूनच जनसंवादचं घोषवाक्य आहे ‘आपण नाही तर कोण, आता नाही तर केव्हा?’

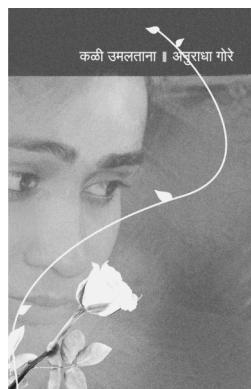
सु. गो. तपस्वी
समन्वयक-जनसंवाद
९७६६१ ५२२५३
suhas@fandsindia.com

जनसंवाद - उद्दिष्ट

- परस्परावलंबन ही समाजनिर्मितीची प्रमुख गरज आहे.
- सेवाक्षेत्राला व्यवसायाचा दर्जा दिला, प्रत्येकाने त्याचे काम अभिमानाने व कुशलतेने केले की समाज सुखी होईल; परस्परांच्या कामाला आदर प्राप्त होऊन समता प्रस्थापित होईल.
- समाज नियंत्रणासाठी लोकशाही ही आज उपलब्ध असलेली सर्वोत्तम पद्धत आहे.
- लोकशाहीत नेते व संपूर्ण यंत्रेची प्रतिमा हे त्या समाजाचं प्रतिबिंब असतं.
- परिणामकारक अंमलबजावणी ही जनतेच्या, समाजसदस्यांच्या अनुरूप लोकशाही मानसिकतेवर अवलंबून असते.
- समाजोन्नतीतून परस्परांचा फायदा का व कसा होतो आणि तो साधण्यासाठी प्रत्येकानं नागरिकत्वाची तत्वं का पाळली पाहिजेत हे समाजसदस्यांना पटवून दिलं पाहिजे आणि वैचारिक क्षमतेतून ती आचरणात आणली गेली पाहिजेत.
- भौतिक प्रगती अत्यंत आवश्यक आहे. भूक शमवणं हे शासनाचं काम आहे आणि भूक शमत्यावरच मानसिक विकास साधला जाईल.
- लोकशाहीत समाजाच्या विकासाची जबाबदारी समाजानंच पेलायची असते. त्याकरता, देशातील सुखवस्तू घटकांची टक्केवारी एक तर वाढली पाहिजे आणि जोडीला त्यांची वैचारिक क्षमता वाढवून दबावगट निर्माण करण्यास त्यांना प्रवृत्त केलं पाहिजे.
- भारतानं लोकशाही जवळ केली आहे, आता आमचं भवितव्य आम्हीच ठरवू शकतो हा आत्मविश्वास समाजात निर्माण झाला पाहिजे.

परस्परावलंबनाचा विसर पडला की समाज ढासळलेला भासतो. तो भास आहे का सत्य हे समाजानंच ठरवायचं असतं. हे आकलन होण्यासाठी समर्पक समाजशिक्षण गरजेचं आहे. ते कोण साधणार?

आपण नाही तर कोण, आता नाही तर केव्हा?

कळी उमलताना
अनुराधा गोरे
मूल्य २०० रु.
सवलतीत १२० रु.

किशोर ते कुमारवयीन वयाच्या टप्प्यातील मुलांचं भावविश्व जाणून घेण्याचा प्रयत्न ‘कळी उमलताना’ मधील लेखांमधून केला आहे. अनुराधा गोरे यांनी शाळेत अध्यापन करताना, विद्यार्थ्यांच्या रूपातील मुलांच्या अंतरंगाचा वेध घेतला. घडण्या-बिघण्याच्या या वयात मुलांना आश्वासक शब्दांनी, मायेनं धीर देऊन इष्ट मार्गाकडे वळवणं आवश्यक असतं. त्यासाठी मुलांमध्ये विश्वास, आदर, माया, निष्ठा, सहकार्याची भावना, माणुसकी इत्यादी गुणांचा परिपोष व्हावा म्हणून त्यांनी काही यशस्वी प्रयोगही केले.

मुलांमधील ऊर्जा हळुवारपणे जागृत करून, त्यांना सकारात्मक दृष्टिकोन देणारं हे लेखन पालक-शिक्षकांना नक्कीच मार्गदर्शक ठेल.

सांगलीच्या लोकजीवनाशी गेली १४० वर्षे एकरूप होऊन कार्यरत असलेली संस्था म्हणजे सांगलीचे नगरवाचनालय. महाराष्ट्रात शंभर वर्षाहून अधिक काळ वाचनसेवा देणारी ८० ग्रंथालये आहेत.

इंग्रजांच्या राजवटीत म्युलक लायब्ररी म्हणून सुरु झालेली ग्रंथालये आजही कार्यरत आहेत. अशा ग्रंथालयांचा इतिहास, त्या ग्रंथालयाच्या शाताब्दी वर्षात प्रसिद्ध होतो. तसेच वार्षिक अहवाल, स्मरणिका यातूनही प्रसिद्ध होतो. काळाच्या ओघात यातील काही वाचनसाहित्य दुर्मिळ होत जाते. नवीन कार्यकर्ते, अभ्यासक पुढच्या पिढीला उपयोगी ठरावे असे साहित्य पुन्हा नव्या स्वरूपात प्रकाशित करीत असतात.

असाच एक लक्षणीय व देखणा उपक्रम सांगलीच्या अविनाश टिळक यांनी केला आहे. सांगलीच्या नगरवाचनालयाच्या वास्तूचे हे शताब्दीवर्ष आहे. तसेच टिळकपरिवाराचे या वास्तूशी अर्धशतकाहून अधिक काळ गहिरे नाते जोडले गेले आहे. सुमारे ५० वर्षांपूर्वी त्यांचे वडील या संस्थेचे कार्यवाह व पुढे अध्यक्ष म्हणून काम पाहत असत. त्यांचे ही हे जन्मशताब्दी वर्ष आहे.

हा सुयोग साधून, अविनाश टिळक यांनी या वाचनालयाचा इतिहास एका पुस्तकातून वाचकांसमोर ठेवला आहे. एकूण दहा प्रकरणांतून व परिशिष्टांमधून या वाचनालयाचा इतिहास सचित्र आपणांस वाचावयास मिळतो. सांगली संस्थानात १८६३ साली सुरु झालेले हे ग्रंथालय १८७९

साली सार्वजनिक ग्रंथालय म्हणून ओळखले जाऊ लागले. ही संस्था स्थापना केली रावसाहेब लालकृष्ण सखाराम मोने यांनी, ते सांगली संस्थानात शिक्षकाचे काम करीत.

पारंत्राच्या काळात हिंदुस्थानी लोकांनी चालविलेल्या संस्थाना आपल्या संस्थांच्या नावामागे नेटिव ही उपाधी लावणे सक्तीचे होते. १९२२ सालानंतर नेटिव शब्द

सांगली जिल्हा नगरवाचनालय

विनायक गोखले

धाडसाने टाकण्याचा प्रयत्न केला. व १९२४ साली प्रसिद्ध झालेल्या संस्थेच्या घटनेमध्ये सांगली नगर वाचनालय हे नाव असावे असा नियम करण्यात आला. संस्थेच्या दैनंदिन कारभारासाठी आज दहा हजार चौरस फूट जागा उपलब्ध आहे. हा विस्तार कसा झाला. ते इतिहास आणि वास्तुपुराण या प्रकरणातून सविस्तरपणे सांगितले आहे.

हरि प्रभाकर खाडिलकर यांनी १९४४ शतकाच्या अखेरीस या ग्रंथालयासाठी खूप जागरूकतेने काम केले. तसेच सांगलीचे सिन्हिल सर्जन डॉ. हरिकृष्ण देव यांनी संस्थेसाठी जागा मिळविण्यासाठी प्रयत्न केले. ते या संख्येचे कार्याधिक्ष होते.

१९१० ते १९१३ या कालखंडात कृष्णाजी गोविंद लिमये कार्यवाह म्हणून काम पाहत होते. त्यांच्या कामाचे वैशिष्ट्य म्हणजे वर्षभरात वाचनालयात प्रत्येक विषयाची किती पुस्तके खरेदी केली, त्यांचा लाभ किती वाचकांनी घेतला त्यानुसार कोणत्या विषयातले ग्रंथ वाचकांसाठी खरेदी करणे आवश्यक आहे याची संख्यात्मक नोंद ते करीत असत. यातूनच ग्रंथ निवड समिती स्थापन होऊन ती स्वतंत्रपणे काम करू लागली. या गोष्टीलाही आज शंभर वर्षे होत आहेत.

१९१५ पर्यंत वाचनालयाची वेळ सकाळी ८ ते १२ व सायंकाळी ३ ते ७ अशी असे. व्यापारीवर्ग व अन्य व्यावसायिकांना दुपारचा वेळ मोकळा असे. त्यावेळी ग्रंथालय बंद असल्यामुळे त्यांची गैरसोय होत असे. त्यावर उपाय म्हणून म.के. आठवले वकिलांनी, जे संस्थेचे चिटणीस होते, संस्थेच्या इमारतीसमोरील मोकळ्या

जागेत बागबगिचा तयार करण्यासाठी दुपारच्या वेळात एका माळ्याची नेमणूक केली व त्यावेळेस ग्रंथालय वाचकांसाठी उघडे राहील अशी व्यवस्था केली. तेब्हापासून वाचनालयाची वेळ सकाळी ८ ते रात्री ८ अशी आहे.

मुक्त प्रवेश आणि देवघेव पद्धत असल्यामुळे वाचकांना थेट पुस्तकाच्या कपाटार्फ्यत जाऊन पुस्तके हाताव्हता येतात. अशी व्यवस्था महाराष्ट्रातील फारच थोड्या ग्रंथालयांत आहे. बालविभाग, महिलाविभाग, नाटकविभाग, संदर्भविभाग यांत सुमारे चाळीस हजार पुस्तके वाचकांसाठी उपलब्ध आहेत.

या वाचनालयाचे आणखी एक वैशिष्ट्य म्हणजे साखळी योजने द्वारे जिल्हातील अन्य सार्वजनिक ग्रंथालयांना पुस्तकांचे संच वाचकांसाठी उपलब्ध करून दिले आहेत. तसेच, ग्रामीण भागातील ग्रंथालयात स्थानिक लेखक-कवींना घेऊन कथाकथन कार्यक्रम आयोजित केले. सांस्कृतिक वातावरण तयार करण्यासाठी असे उपक्रम करणे आवश्यक असते. या योजनेसाठी अकरा हजार पुस्तकांची खरेदी केली आहे व याचा फायदा जिल्हातील सतेचाळीस ग्रंथालयांना होत आहे.

विविध व्याख्यानमाला, स्पर्धा, पुरस्कार वितरण समारंभ अशा उपक्रमांत विविध क्षेत्रातील मान्यवर, लेखक-कलावंत यांच्या सहभागामुळे अनेक चांगले सांस्कृतिक कार्यक्रम संस्थेने केले. याशिवाय संस्थेचे सभागृह सर्व सोर्योंनी सुसज्ज असल्यामुळे स्थानिक संस्थांचे अनेक कार्यक्रम होत असतात. एका अर्थाने ते

सांगलीचे सांस्कृतिक केंद्रच बनले आहे.

चांगले वाचक लाभणे हे ग्रंथालय सेवेवर अवलंबून असते. गोविंद बळाळ देवल, कृ.प्र. खाडिलकर, वि.स. खांडेकर, कवी काव्यविहारी, कवी यशवंत, महादेवशास्त्री जोशी, मालतीबाई दांडेकर, म.द. हातकणंगलेकर, तारा भवाळकर, श्रीरंग विष्णु जोशी, वैजनाथ महाजन अशा अनेक मान्यवरांनी वाचक म्हणून लाभ घेतला आहे.

जो चांगला वाचक असतो, शिवाय इतरांनाही वाचक बनण्यास प्रवृत्त करतो तो श्रेष्ठ वाचक होय. असे काही वाचक या ग्रंथालयाला लाभले. आधीच्या पिढीतील श्रीपादशास्त्री देवधर, सय्यद अमीन, कै. तीरमारेगुरुजी ही काही ठळक नावे देता येतील. सांगलीचा ‘वाढ्मयीन आधारवड’ असे ज्यांचे वर्णन करता येईल ते प्रा.म.द. हातकणंगलेकर हे गेली साठ वर्षे या संस्थेचे वाचक आहेत. वाचनालयाच्या सांस्कृतिक उपक्रमात त्यांचा सहभाग असतो. मराठीतील नामवंत कथाकार श्री. दा. पानवलकर सांगलीचे, त्यांच्या मृत्युनंतर हातकणंगलेकर सरांनी पुढाकार घेऊन कै. श्री. दा. पानवलकर स्मृतिपुरस्कार दरवर्षी एका कथाकाराला देण्याचा उपक्रम सुरु केला. डॉ. तारा भवाळकर लोकसाहित्य, लोकसंगीताच्या अभ्यासिका. कोणत्याही ज्ञानशाखेच्या अभ्यासकाला त्याला आवश्यक असलेल्या पुस्तकांची उणीच भासू नये म्हणून त्यांनी अनेक उपयुक्त कोश, संदर्भग्रंथ अभ्यासकांसाठी खरेदी केले. ‘नाट्यप्रकल्प विभागात’ नाटक विषयाशी संबंधित दोन हजारहून अधिक पुस्तके अभ्यासकांना उपलब्ध करून दिली.

मराठीतील नामवंत लेखक सुभाष भेण्डे यांचे शालेय जीवनापासून १४ वर्षे सांगलीत वास्तव्य होते. त्यावेळेस भेण्डे या वाचनालयात वाचनासाठी येत. त्यांची वाचनाची एक शिस्त होती. एकदा एखाद्या लेखकाचे पुस्तक वाचले की त्याची उपलब्ध असलेली सर्व पुस्तके वाचायची. ही त्यांची सवय त्यावेळचे ग्रंथपाल गोपाळराव कुलकर्णी

यांना माहीत होती. त्यामुळे भेण्डे वाचनालयात आले की ते त्यांना हवी असलेली पुस्तके देत. यातूनच भावी लेखक घडत गेला. या गोष्टीचे कृतज्ञतापूर्वक स्मरण ठेवून भेण्डे यांनी वाचनालयासाठी दहा हजार रुपयांची देणगी दिली.

या वाचनालयात मराठीबरोबरच, इंग्रजी, कन्नड, संस्कृत भाषांतील पुस्तके आहेत व त्याचे नियमित वाचकही आहेत. आर.आर. फाउंडेशकङ्गून सुमारे चौदा हजार पुस्तके भेट मिळाली आहेत. नोबेल पुरस्कार विजेते, ज्ञानपीठ पुरस्कार विजेते व अन्य भारतीय भाषातील लेखक, यात रवींद्रनाथ टागोर, शरदबाबू, बंकिमचंद्र, प्रेमचंद्र, आशापूर्णदेवी अशा अनेक लेखकांचे वाचन साहित्य वाचकांसाठी उपलब्ध आहे. याचा लाभ घेतल्यास वाचक खन्या अर्थानि वैश्विक वाचक बनतील.

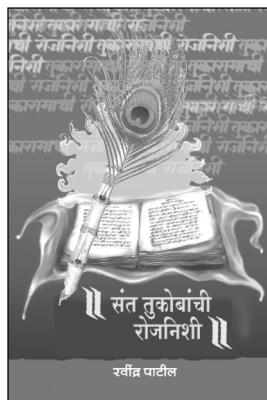
एक लाखांहून अधिक पुस्तके असलेल्या ग्रंथालयात वाचकांनी एक उपक्रम करणे आवश्यक आहे तो म्हणजे यातील सर्व वयोगटांसाठी वाचण्यास आदर्श असतील अशी एक हजार पुस्तके निवडून प्रत्येक पुस्तकावर ते पुस्तक वाचणे का आवश्यक आहे याची माहिती देणारी परिषूर्ण पुस्तिका प्रसिद्ध करावी.

मराठीत दरवर्षी सुमारे ८ ते ९ हजार पुस्तके प्रसिद्ध होतात. वाचक हाच उत्तम समीक्षक असतो. प्रत्येक वाचनालयातील वाचकांनी आपल्या वाचनालयापुरते अशी पुस्तिका तयार करण्याचे काम हाती घेतले तर भावी वाचकांना याचा फायदा होईल.

वाचकांचा सार्वजनिक ग्रंथालयाच्या दैनंदिन कारभाराकडे बघण्याचा दृष्टिकोन एकूणच उदासीन आहे. वाचक हेच पुढे कार्यकर्ते होतात व ते ग्रंथालयाचा कागझार बघतात. चांगले वाचक समाज सुसंस्कृत करण्याचे काम करतात. हे आपण विसरून चालणार नाही.

विनायक गोखले
मो. नं. ९८६७३१४४८१

॥ग्रंथानंगी॥ *

॥ संत तुकोबांची
रोजनिशी ॥

रवींद्र पाटील

संत तुकारामांची गाथा साडेचार हजार अभंगांची आहे. आपल्या घरातील कोनाड्यात लहानशी गाथा असावी या उद्देशाने या पुस्तकात शासकीय प्रतीतून निवडक अभंग घेतले आहेत. तुकोबांनी अध्यात्मज्ञान गावरानभाषेत सांगितले. त्यामधून स्वतःचे आयुष्य लोकांसमोर उघड केले. गीतेच्या भाष्याएवजी नामभक्ती शिकवली. देवाचे स्वरूप समजण्यास ही ‘संत तुकोबांची रोजनिशी’ उपयुक्त ठरेल.

“देव शोधायासी गेलो । देव होवोनिया ठेलो ” असा त्यांनी स्वतःचा शोध घेतला. स्वतःमधील उर्जेची साठवणूक केली. एकेका जीवनव्यवहारातून मुक्त होत गेले. आकाशा एवढे झाले. परमेश्वर झाले. कसे ते या पुस्तकातून पाहू या.

मूल्य ४०० रु.
सवलतीत २०० रु.